

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TOSHKENT IQTISODIYOT VA
PEDAGOGIKA INSTITUTI

N.S.Ergashova

INSTITUTIONAL ECONOMICS

fanidan o‘qish uchun
amaliy mashg‘ulotlar bajarish uchun
Uslubiy qo‘llanma

Chirchiq – 2025

**N.S.Ergashova, Institutsional iqtisodiyot fanidan amaliy mashg‘ulotlar
bajarish uchun uslubiy qo‘llanma – Chirchiq: 2025 yil. – 101 bet.**

Tuzuvchi:

Ergashova N.S. – TIPI “Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

N. M. Sunnatov. – O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi
Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar
instituti dotsenti, i.f.f.d.(PhD)

Turabekov A.A. – TIPI “Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, professor,
iqtisodiyot fanlari nomzodi

Mazkur uslubiy qo‘llanma Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Kengashining 2025-yil 29-apreldagi yig‘ilishida tasdiqlandi va nashrga tavsiya
etildi (9-sonli yig‘ilish bayonnomasi).

Chirchiq 2025

Annotatsiya

Ushbu “Institutsional iqtisodiyot” fanidan amaliy mashg‘ulotlar bajarish uchun uslubiy qo‘llanma institutning “Iqtisodiyot” ta’lim yo‘nalishlari talabalari uchun “Institutsional iqtisodiyot” fani bo‘yicha mo‘ljallangan.

Qo‘llanmada talabalarni ma’ruza darslarida olgan nazariy bilimlarini, amaliy ko‘nikmalar bilan mustahkamlashga asos bo‘ladigan ma’lumotlar, masala-misollar, keys-stadilar, nazorat va test savollari hamda statistik axborotlar berilgan. Mazkur uslubiy qo‘llanmada test savollari hamda misollar yechimlari bilan berilgan.

Аннотация

Настоящее методическое пособие по проведению практических занятий по предмету «Институциональная экономика» предназначено для студентов образовательных программ института «Экономика» по предмету «Институциональная экономика».

В пособии представлена информация, примеры, тематические исследования, контрольные и тестовые вопросы, а также статистические данные, которые помогут студентам закрепить теоретические знания, полученные на лекциях, практическими навыками. Данное методическое пособие содержит контрольные вопросы и примеры с решениями.

Annotation

This methodical guide for conducting practical training on the subject of "Institutional economics" is intended for students of the institute's "Economics" educational programs on the subject of "Institutional economics".

The manual provides information, examples, case studies, control and test questions, and statistical information that will help students consolidate the theoretical knowledge they have acquired in lecture classes with practical skills. This methodological manual provides test questions and examples with solutions.

MUNDARIJA

KIRISH.....	5
1-amaliy mashg‘ulot. “Institutsional iqtisodiyot” faniga kirish.....	7
2-amaliy mashg‘ulot. Institutlar va institutsional nuhitning jamiyat rivojlanishidagi roli.....	12
3-amaliy mashg‘ulot. O‘yinlar nazariyasi va o‘zaro hamkorlikni modellashtirish.....	17
4-amaliy mashg‘ulot. Kouz teoremasi.....	23
5-amaliy mashg‘ulot. Transaksion xarajatlar.....	28
6-amaliy mashg‘ulot. Xufyona iqtisodiyotning institutsional nazarayasi.....	31
7-amaliy mashg‘ulot. Rejali iqtisodiyot instituti va bozor instituti.....	38
8-amaliy mashg‘ulot. Mulk huquqlari nazariyasi	43
9-amaliy mashg‘ulot. Mulkchilik shakllari rivojlanish evolyutsiyasi.....	47
10-amaliy mashg‘ulot. Shartnoma nazariyasi.Tashkilotni amaliy tahlil qilish nazariyasi	50
11-amaliy mashg‘ulot. Firma nazariyasi.Firmani amaliy tahlil qilish nazariyasi.	57
12-amaliy mashg‘ulot. Davlat institutsional tashkilot sifatida.....	67
13-amaliy mashg‘ulot. Oila va uy xo‘jaligi faoliyatining nazariy asoslari.....	74
14-amaliy mashg‘ulot. Rivojlanishning institutsional nazariyasi va tashkiliy innovatsiya sub’ektlari.....	80
15-amaliy mashg‘ulot. Institutlar rivojlanish evolyutsiyasi.....	90
16-amaliy mashg‘ulot. Rasmiy institutlarni import qilish.....	94
To‘g‘ri va noto‘g‘ri fikrlar javobi.....	99
Test savollariga javoblar.....	99
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	100

KIRISH

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida izchil olib borilgan institutsional islohatlar orqali muhim ijobiy natijalar qo'lga kiritildi. Milliy iqtisodiyotdagi institutsional o'zgarishlar hisobiga, iqtisodiyotning barqaror o'sishi ta'minlandi, makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik mustahkamlandi, iqtisodiyot, uning ayrim tarmoq va sohalaridagi mutanosiblik kuchaydi; bozor mexanizmining tarkibiy qismlari qaror topdi va uning infratuzilmalari vujudga keltirilib, rivojlantirildi. Ma'naviy jabhada ham tub o'zgarishlar qilinib, jamiyat a'zolarida milliy istiqlol g'oyasi va mafkurasi shakllandi. Bugungi kunda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonlari amalga oshirilmoqda.

Jamiyatda ro'y beradigan iqtisodiy qonunlarni bilish va ularning amal qilishiga ongli munosabatda bo'lishda, mamlakatni demokratlashtirish va iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida isloh qilish jarayonlari mohiyatini tushunish uchun zarur bo'lgan bilimlarni berishda "Institutsional iqtisodiyot" fanining roli beqiyosdir.

Shuni hisobga olgan holda ushbu fanni keng o'rganish O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev tasdiqlagan "O'zbekiston-2030"¹ strategiyasidagi ustuvor vazifalarni hal etish, O'zbekiston iqtisodiyotida institutsional islohatlarni chuqurlashtirish hamda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim uslubiy asos bo'lib hisoblanadi va mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishga qaratilgan choralar mazmun-mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar xalqimiz tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu o'zgarishlarning dastlabki natijalari aholimiz hayoti va kundalik turmushida o'zining yaqqol ifodasini topmoqda, el-yurtimizning ijtimoiy faolligi, ertangi kunga ishonchi o'sib bormoqda. Erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda bugungi kunda o'z yechimini topmagan muammolar, hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalar ham mavjud. Ko'pgina korxonalarning zarar

¹ "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni

ko‘rib ishlayotganligi, ularning moliyaviy ahvoli qiyinlashib, bankrotlikka uchrayotganligi, ulardagi transaksiya xarajatlari yuqoriligi, xususiy mulkchilik shakllari va raqobat muhitini shakllantirish muammolari shular jumlasiga kiradi.

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga yo‘naltirilgan makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish bo‘yicha institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “O‘zbekiston-2030” strategiyasida belgilab olindi.

“Institutsional iqtisodiyot” fanidan amaliy mashg‘ulotlarni olib borish uchun tayyorlangan ushbu uslubiy qo‘llanmada har bir mavzu yuzasidan alohida testlar, amaliy mashqlar, keyslar, nazorat uchun savollar, tayanch iboralar, to‘g‘ri va noto‘g‘ri fikrlarni ifoda etuvchi savollar va boshqa ma’lumotlar berilgan. Qo‘llanmaning asosiy maqsadi - institutsional iqtisodiyot nazariyalarini amaliyot bilan mustahkam bog‘lash, iqtisodiyot rivojlanishini ham ilmiy, ham amaliy jihatdan institutsional tahlil qilish bo‘yicha talabalarni amaliy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishga yo‘naltirish hisoblanadi.

I - AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: "INSTITUTIONAL IQTISODIYOT" FANIGA KIRISH

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Institutsional nazariyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tarixi.
2. Institutsionalizmning metodologik asoslari.
3. Institutsional tahlilda boshlang'ich nuqta masalasi va uning asosiy vazifalari.
4. Neoinstitutsional nazariyaning asosiy yo'nalishlari.
5. Institutsional iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Institutsional iqtisodiyot – bu iqtisodiy nazariya va xo'jalik amaliyotini institutsional o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligida o'rganuvchi zamonaviy iqtisodiy fikrlarning ilmiy yo'nalishlaridan biridir.

Institutsionallashtirish – individlar o'rtasidagi munosabatlarda jamiyat a'zolarining katta qismi tomonidan foydalaniladigan muayyan qoidalar yoki normalarni mustahkamlash.

Institutsional vakuum – bu ilgarigi xo'jalik tizimini boshqarish mexanizmining tugatilishi va yangi mexanizmning mavjud emasligi tufayli institutsional tizimda eng kam transaksiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lgan rasmiy institutlarning mavjud emasligi yoki yetishmasligi.

Institutsional nizo – rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasi. Bir holatda, institutsional nizo istiqbolsiz institutlarning paydo bo'lishiga, boshqa holatda esa samarasiz bo'lsa-da barqaror hosilalar – institutsional tuzoqlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Institutsional texnologiya – bu institutlarni joriy etish (import qilish), shuningdek iqtisodiy tizim faoliyat ko'rsatishi transaksiya xarajatlarining pasayishiga olib kelishga va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qodir bo'lgan yangi institutlarni ishlab chiqish (yetishtirish) bilan bog'liq texnologiya.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR:

1–misol. Hozirgi paytda korxona va tashkilotlarda ish haqi tarqatishning birinchi kunida juda ko‘p odamlar navbatda to‘planadi. Natijada ish vaqti yo‘qotiladi va turli xil asabbuzarliklar sodir bo‘ladi. Siz bu salbiy hodisalarni oldini olish uchun rahbar sifatida kassirga qanday maslahat bera olasiz?

2–misol. Siz rahbarlik qilayotgan salqin ichimliklar zavodining mahsulotlari ichki bozorda o‘tmay qoldi. Sotish hajmini va foyda miqdorini ko‘paytirish uchun korxona rahbari sifatida qanday qaror qabul qilasiz?

3–misol. Sizning 5 soat bo‘sh vaqtingiz bor. Ishlaringiz ularning muhimligi bo‘yicha quyidagicha taqsimlanadi:

- a) mashg‘ulotlarga tayorgarlik 2 soat;
- b) yangi gazetalar bilan tanishib chiqish 1 soat;
- v) kvartirani tozalash 1 soat;

Siz bu ishlarni bajarmoqchi bo‘lib turganingizda kinoteatrda anchadan beri ko‘rmoqchi bo‘lib yurgan filmingiz qo‘yilayotganligini eshitdingiz. Bir seriyali filmni ko‘rish siz uchun qanchaga tushadi? Ikki seriyali filmni ko‘rishchi?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR TO‘G‘RIMI

YOKI NOTO‘G‘RIMI?

1. Nazariya amaliyotda qo‘llanish uchun, u har bir aniq hodisada tasdiqlanishi shart.
2. Institutsional iqtisodiyot fanini o‘rganishning asosiy maqsadi tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishdan iborat.
3. Institutsional iqtisodiyot–bu iqtisodiy nazariya va xo‘jalik amaliyotini institutsional o‘zgarishlarning o‘zaro bog‘liqligida o‘rganuvchi zamonaviy iqtisodiy fikrlarning ilmiy yo‘nalishlaridan biridir.
4. Agar iqtisodchilar asosiy iqtisodiy tamoyillarning rivojlanish qonunlariga bir hil baho berishsa, demak ularning siyosiy qarashlari ham o‘xshash bo‘ladi.
5. Iqtisodiyot aniq fan emas, lekin ko‘plab aniq muammolar tadqiqotining statistik uslublaridan foydalana oladi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Institutsional iqtisodiyot nazariyalari qaysi asrdan rivojlangan?

- A. XVII asrda Yevropada dastlab V.Petti, Buagilber, keyinroq esa, A.Smit va D.Rikardolarning klassik iqtisodiy ta'limotlari bilan tavsiflanadi.
- B. XXI asrning yetmishinchi yillariga kelib, neoklassik nazariya sifatida A.Marshall asos solgan.
- C. Keyinchalik J.B.Klark 90 yillarda rivojlantirgan.
- D. A.Smit va D.Rikardolar XX asrda rivojlantirgan.

2. Neoklassik nazariyaning asosiy tamoyillari nechta qismdan iborat?

- A. Ikkita qismdan.
- B. Uchta qismdan.
- C. To'rtta qismdan.
- D. Beshta qismdan.

3. Neoklassik nazariyaning asosiy tamoyillari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. Asosiy tamoyillarning birinchisi klassik "eski", ikkinchisi neoklassik "yangi" tamoyillarini tashkil etadi.
- B. Klassik "yangi" tamoyillari, neoklassik "eski" tamoyillari asosida
- C. Klassikaning "eski va yangi" tamoyillari.
- D. Neoklassikaning "eski va yangi hamda kelajakdagi" tamoyillari tashkil etadi.

4. Klassikaning "eski" tamoyillariga nimalar kiradi?

- A. Bozorda hamma vaqt muvozanat mavjud, u yagona Pareto optimumi talablariga mos keladi.
- B. Bozorda oqilona tanlovni amalga oshirish
- C. Bozorda ayirboshlashni amalga oshirish
- D. Individlarda bitim to'g'risidagi barcha axborot mavjud.

5. Neoklassikaning "yangi" tamoyillariga nimalar kiradi?

- A. Bozorda ayirboshlashni amalga oshirish uchun resurslarning xususiy mulkni tashkil etishi asosiy zamin hisoblanadi.
- B. Bozordagi barcha bitimlar to'g'risida axborotlarni yig'ish.

C. Bozorda hamma vaqt muvozanat mavjud, u yagona Pareto optimumi talablariga mos keladi.

D. Bozorda individlar tomonidan oqilona tanlov amalga oshirish

6. Institutsionalizmning nazariy yo‘nalish sifatida shakllanishi bevosita qaysi nazariyalar bilan bog‘liq?

A. Klassik va neoklassik nazariyalar bilan.

B. Keynschi nazariyalar bilan.

C. Neokeynschi nazariya bilan

D. Neoklasik va neokeynschi nazariyalar bilan

6. Rossiyalik olim R.Nureevning fikriga ko‘ra, “eski” institutsionalizm bilan neoinstitutsionalizm o‘rtasida, kamida nechta asosiy farq mavjud?

A. Kamida ikkita.

B. Kamida uchta.

C. Kamida to‘rtta.

D. Kamida beshta.

7. Neoinstitutsional nazariyaning o‘rganish asosi nima?

A. Alohida individlarni o‘rganadi.

B. Umumiy ravishda guruhlar faoliyatini.

C. Bozor sub’ektlarini.

D. Iqtisodiy sub’ektlar.

9. Institutsionallashtirish – nima?

A. Individlar o‘rtasidagi munosabatlarda jamiyat a’zolarining katta qismi tomonidan foydalaniladigan qoidalar yoki normalarni mustahkamlash.

B. Transaksiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo‘llab quvvatlash.

C. Xo‘jalik tizimini boshqarish mexanizmi.

D. Rasmiy va norasmiy qoidalarni amalga oshirish.

10. Institutsional vakuum– nima?

A. Individlar o‘rtasidagi munosabatlarda jamiyat a’zolarining katta qismi tomonidan foydalaniladigan muayyan qoidalar yoki normalarni mustahkamlash.

B. Bu ilgarigi xo‘jalik tizimini boshqarish mexanizmining tugatilishi va yangi mexanizmning mavjud emasligi tufayli institutsional tizimda eng kam transaktsiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo‘llab-quvvatlashga qodir bo‘lgan rasmiy institutlarning mavjud emasligi yoki yetishmasligi.

C. Transaktsiya xarajatlariga ega bitimlarning amalga oshirilishini qo‘llab quvvatlash.

D. Xo‘jalik tizimini boshqarish mexanizmi.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Institutsional nazariyalar paydo bo‘lishi sabablari?
2. Institutsional nazariyalarning rivojlanishi?
3. Institutsionalizmning asosiy xususiyatlari?
4. Institutsionalizm nazariyasining rivojlanish davrlari?
5. Institutsionalizmning uchta asosiy yo‘nalishlarining shakllanishi?

2-AMALIY MASHG‘ULOT

MAVZU: INSTITUTLAR VA INSTITUTIONAL MUHITNING JAMIYAT RIVOJLANISHIDAGI ROLI

ASOSIY KO‘RILADIGAN MASALALAR:

1. “Institut”, “norma” tushunchalarining mohiyati va mazmuni.
2. Rasmiy va norasmiy normalar va ularning shakllanishi
3. Rasmiy va norasmiy normalarning o‘ziga xos xususiyatlari.
4. Institutsional matritsa.
5. Institutsional o‘zgarishlar va institutlarning o‘zaro bog‘liqligi.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Institut – bu jamiyat a‘zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni belgilab beruvchi rasmiy qoidalar va norasmiy normalar tizimi.

Institutsional matritsa – bu tarixan barqaror shakllangan, dastlabki davlatlarning paydo bo‘lishini va barcha keyingi institutsional tuzilmalarning rivojlanishini belgilab bergan, o‘z navbatida, mohiyati hamon saqlanib qolgan birlamchi modelni takror yaratishga xizmat qiluvchi bazaviy ijtimoiy institutlar tizimi.

Norma – institutsional muhitda individlarning o‘z tanlovini amalga oshirishda foydalaniladigan asosiy unsur hisoblanadi

Rasmiy qoidalar – konstitutsiyalar, qonunlar, sud qarorlari, ma’muriy hujjatlar.

Institutlar – iqtisodiy sub’ektlar xarakatini cheklovchi, ularning o‘zaro munosabatlarini tartibga soluvchi me’yorlar, qoidalar hamda ushbu me’yor va qoidalarni bajarilishini nazorat qilish mexanizmlari.

MAVZUGA DOIR AMALIY MASHQLAR

1–misol. Yo‘l harakati qoidalari institut hisoblanadimi?

- a) ha;
- b) yo‘q.

Javob: a), chunki ular yo‘l harakati qatnashchilari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tarkiblaydi. Boshqacha aytganda, yo‘l harakati qoidalari – yo‘ldagi xatti-harakatni tartibga soluvchi institut.

2–misol. Yaqin do‘konchadan kundalik mevalar xarid qilish iste’molchi tomonidan amalga oshirilgan maqsadga muvofiq xatti-harakatning to‘liq ifodasi hisoblanadimi?

a) ha;

b) yo‘q.

Javob: b), chunki to‘liq maqsadga muvofiqlik modeliga muvofiq harakat qiluvchi iste’molchi har kuni umuman bozorda o‘zini qiziqtiruvchi meva navining narxi haqidagi axborotni to‘plashi va ushbu mevalarni ular eng arzon bo‘lgan joyda xarid qilishi lozim.

3–misol. Institutsional nazariyaning qaysi yo‘nalishi vakillari “Do‘sting kimligini ayt, men esa sening kimligini aytaman” degan iborani ma’qullashgan bo‘lardi?

a) "eski" institutsionalizm;

b) "yangi" institutsional iqtisodiyot;

v) neoinstitutsional iqtisodiyot.

Javob: a), gap xolizm tamoyili haqida borayapti.

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR TO‘G‘RIMI

YOKI NOTO‘G‘RIMI?

1. “Kim uchun ishlab chiqarish kerak” muammosini davlat aralashuvisiz hal etib bo‘lmaydi.
2. “Ko‘rinmas qo‘l mexanizmi” ni asoslash bilan Adam Smit, iqtisodiyotni davlat boshqarishi, lekin buni jamiyat sezmasligini nazarda tutgan.
3. Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘p holatlarda norasmiy normalar jamiyatda “tartibni” ta’minlashda rasmiy qoidalarga qaraganda g‘oyat katta rol o‘ynaydi.
4. Aralash iqtisodiyot davlat va xususiy mulkdorlar qarori asosida rivojlanadi.
5. Institutlar asosini uning tarkibiy qismlari hisoblangan normalar tashkil etadi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Institutsional nizo– nima?

- A. Rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasi.
- B. Xufyona iqtisodiyotni yuzaga kelishi.
- C. Transaksiya xarajatlarini ko'payib ketishi.
- D. Invidlarni o'zaro shartlashishi natijasi.

2. Institutsional texnologiya– nima?

- A. Rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi nomuvofiq texnologiya.
- B. Institutlarni joriy etish, transaksiya xarajatlarini pasayishi va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qodir bo'lgan yangi institutlarni ishlab chiqish bilan bog'liq texnologiya.
- C. Xufyona iqtisodiyotni ko'payib ketishini oldini olish.
- D. Invidlarni o'zaro shartlashishini oldini olishdagi o'yinlar nazariyasi texnologiyasi.

3. Institutsional tuzoq– nima?

- A. Bu rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi noaniqlilik.
- B. O'zini o'zi qo'llab-quvvatlovchi xususiyatga ega bo'lgan samarasiz barqaror norma
- C. Xufyona iqtisodiyotni tartibga solish asoslari.
- D. Invidlarni o'zaro munosabatlarni tartibga solish.

4. Institut - nima?

- A. Jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilab beruvchi rasmiy qoidalar va norasmiy normalar tizimi.
- B. Insonlarga amal qilgan holda turmush kechiradigan odatiy tafakkur tarzi.
- C. O'tmishda sodir bo'lgan jarayonlar natijasiga to'liq moslashtirish
- D. Hulq-atvor namunalari yaratilishiga olib keluvchi tashkilot.

5. Norma - nima?

- A. Norma-o'zaro munosabatni belgilab beruvchi rasmiy tizimdir.
- B. Norma-o'zaro munosabatlarni belgilab beruvchi qoidadir.
- C. Norma - institutlar asosini tarkibiy qismlarini tashkil etadi.
- D. Norma–institutsional muhitda individlarning o'z tanlovini amalga oshirishda foydalaniladigan asosiy unsur hisoblanadi.

6. Norma amal qilishi uchun talab etiladigan tarkib nechta unsurdan iborat?

- A. Ikkita.
- B. Uchta.
- C. To'rtta.
- D. Beshta.

7. Norma–institutsional muhitda individlarning o'z tanlovini amalga oshirishda foydalaniladigan asosiy unsur hisoblanadi. Ushbu unsur o'z ichiga nimalarni oladi?

- A. Tartibni saqlash funksiyasiga ega bo'lgan majburiyat.
- B. Shaxslar xatti-harakatidagi ijtimoiy, iqtisodiy, yuridik sanksiyaga tayanuvchi muntazamlik, muqarrarlikni aks ettiradi.
- C. Shaxsning turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishi lozimligi.
- D. Rasmiy va norasmiy omillar ta'siri.

8. Norma amal qilishi uchun talab etiladigan tarkib beshta unsurdan iborat:

Bular qaysilar?

- A. Individlarning guruhlanish belgilari va muqarrarlik omili.
- B. Maqsad va norma harakatda bo'lgan shart-sharoitlar, sanksiya.
- C. Tartibni saqlash funksiyasiga ega.
- D. Individlarni guruhlanish belgilari, muqarrarlik omili, maqsad, norma harakatda bo'lgan shart-sharoitlar va sanksiya.

9. Norma xillari qaysi qoidalarda to'g'ri berilgan?

- A. Hamkorlik strategiyasi = belgi + maqsad + shart-sharoit.
- B. Norma = belgi + muqarrarlik omili + maqsad + shart-sharoit.
- C. Qoida = belgi + muqarrarlik omili + maqsad + shart-sharoit + sanksiya.
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

10. Matritsalarining asosiy va qo'shimcha institutlarning muayyan to'plami bilan tavsiflanuvchi nechta xili mavjud?

- A. Bitta - G'arbiy (bozor, demokratik) matritsa.
- B. Ikkita - G'arbiy (bozor, demokratik) va Sharqiy (buyruqbozlik, diktatura yoki despotiya) matritsalar.

C. Uchta - G'arbiy (bozor, demokratik) va Sharqiy (buyruqbozlik, diktatura yoki despotiya) hamda Markaziy Osiyo matritsalar.

D. To'rtta - G'arbiy (bozor, demokratik) va Sharqiy (buyruqbozlik, diktatura yoki despotiya) hamda Markaziy va Sharqiy Osiyo matritsalar.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Institut tushunchasi va ularning asosiy tavsifini izohlab bering?
2. Institut asosiy tushucha sifatida?
3. Institutlar va qoidalarni tushuntirib bering?
4. Rasmiy va norasmiy normalar va ularning shakllanishi?
5. Institutsional matritsa?

3-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU:O'YINLAR NAZARIYASI VA O'ZARO HAMKORLIKNI MODELLASHTIRISH

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. O'yinlar nazariyasi yuzasidan asosiy tushunchalar.
2. Muvozanatlar turlari va ularni qidirish yo'llari.
3. Ustun strategiyalar muvozanati, Nesh bo'yicha muvozanatdan farqi.
4. Kooperativ (koalitsiyali) va nokooperativ (koalitsiyasiz) o'yinlar.
5. O'yinlar nazariyasi tayanch modellarining tasnifi.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Nesh bo'yicha muvozanat – o'yinchilarning hech biri o'z harakatlari rejasini o'zgartirgan holda o'z yutug'ini bir tomonlama oshira olmaydigan vaziyat.

Pareto bo'yicha muvozanat – o'yinchilardan birining holatini, ikkinchi o'yinchining holatini yomonlashtirmagan holda, yaxshilab bo'lmaydigan vaziyat.

Ustun strategiyali muvozanat – boshqa ishtirokchining harakatlaridan qat'iy nazar ishtirokchiga maksimum foydalilikni ta'minlovchi harakatlar rejasini.

Shtakelberg bo'yicha muvozanat – hech bir o'yinchi o'z yutug'ini bir tomonlama tartibda oshira olmaydigan vaziyat. Bunda qaror dastlab birinchi o'yinchi tomonidan qabul qilinadi, so'ngra ikkinchi o'yinchiga ma'lum bo'ladi.

O'yin ishtirokchisining strategiyasi- har bir o'yin ishtirokchisining ziddiyatli vaziyatlarni hal etish borasidagi harakat dasturi o'yin ishtirokchisining strategiyasi deyiladi.

Kooperativ (koalitsiyali) o'yinlar – ishtirokchilar o'rtasida axborot almashish va ittifoq tuzish mumkin bo'lgan vaziyatlar.

Nokooperativ (koalitsiyasiz) - o'yinlarda yakka ishtirokchi tahlil qilishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi, bunda ishtirokchilar o'rtasida axborot almashish va ittifoq tuzish mumkin emas.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Shtakelberg bo'yicha muvozanat hamma vaqt mavjud bo'ladimi?

a) ha;

b) yo‘q.

Javob: a), mavjud bo‘lmasligi mumkin bo‘lgan Nesh bo‘yicha muvazanatdan farqli ravishda Shtakelberg bo‘yicha muvazanatga har qanday o‘yinda erishiladi. Uning mavjud bo‘lishi ishtirokchilar tomonidan qarorlar qabul qilinishidagi vaqt oralig‘i bilan shartlangan.

2–misol. Faraz qilaylik, o‘yinda Nesh bo‘yicha ikkita muvazanatli yakun mavjud. Gap qanaqa muammo haqida borayapti?

- a) moslik muammosi;
- b) muvofiqlik muammosi;
- v) adolat muammosi;
- d) kooperatsiya muammosi.

Javob: b), gap muvofiqlik muammosi haqida borayapti.

3–misol. A firma B firmaning muayyan mahsulotni ishlab chiqarish uchun monopoliyasini buzishga urinadi. A firma bozorga chiqish-chiqmaslikni, B firma esa, bordi-yu A firma bozorga kirishni hal qilsa, ishlab chiqarish hajmini pasaytirish masalasini hal qiladi. B firmada ishlab chiqarish hajmi o‘zgarmay qolgan taqdirda, ikkala firma ham yutqazadi. Agar B firma ishlab chiqarish hajmini pasaytirishga qaror qilsa, u o‘z foydasini A firma bilan «baham ko‘radi».

Ko‘rsatkichlar		B firma-ishlab chiqarish hajmini	
		saqlab qolish	pasaytirish
A firma bozorga	kirish	-3; -2	4; 4[N ₂ St _{AR}]
	kirmaslik	0; 10 [N ₁ St _B]	0; 10

Echish:

Ustun strategiyali muvozanat. A firma ikkala variantdagi voqealar rivojida o‘zi yutug‘ini taqqoslaydi (agar B firma narx-navo «urushini» avj oldirmasa, -3 va 0) va (agar B firma ishlab chiqarish hajmini pasaytirishga qaror qilsa, 4 va 0). U holda A firma uchun B firmaning harakatlaridan qat’iy nazar eng ko‘p yutuqni ta’minlovchi strategiya mavjud emas:

$0 > -3 \Rightarrow$ agar B firma ishlab chiqarish hajmini avvalgi darajada saqlab qolsa, «bozorga kirmaslik»;

$4 > 0 \Rightarrow$, agar B firma ishlab chiqarish hajmini pasaytirsan, «bozorga kirish».

B firmada ustun strategiya mavjud: u A firmaning harakatidan qat'iy nazar ishlab chiqarish hajmini pasaytirishdan manfaatdor $4 > -2$, $10 = 10$. Demak, ustun strategiyalar muvozanati mavjud emas.

Nesh bo'yicha muvozanat. B firmaning ishlab chiqarish hajmini avvalgi darajada saqlab turish to'g'risidagi qaroriga A firmaning eng yaxshi javobi - bozorga kirmaslik, ishlab chiqarish hajmini pasaytirish qaroriga esa, - bozorga kirish.

A firmaning bozorga kirish to'g'risidagi qaroriga B firmaning eng yaxshi javobi - ishlab chiqarish hajmini pasaytirish, bozorga kirmaslik qarori qabul qilinganda esa – ikkala strategiya ham bir xil natija beradi. Shuning uchun, Nesh bo'yicha ikkita (N_1 , N_2) muvozanat $(4; 4)$ va $(0; 10)$ nuqtalarida turibdi: A firma bozorga kiradi, B firma esa ishlab chiqarish hajmini pasaytiradi; yoki A firma bozorga chiqmaydi, B firma esa ishlab chiqarish hajmini pasaytirmaydi. Bunga ishonch hosil qilish oson, chunki ushbu nuqtalarda ishtirokchilardan hech biri o'z strategiyasini o'zgartirishdan manfaatdor emas.

Shtakelberg bo'yicha muvozanat. Faraz qilaylik, birinchi bo'lib A firma qaror qabul qiladi. Agar u bozorga kirishga qaror qilsa, pirovardida $(4; 4)$ nuqtada bo'ladi: B firmaning tanlashi ushbu vaziyatda bir xil, $4 > -2$. Agar u bozorga chiqmaslikka qaror qilsa, yakun ikki nuqta $(0; 10)$: B firmaning qarori ikkala variantni ham qo'llash imkonini beradi. Buni bilgan holda, A firma, 4 va 0 ni taqqoslab, o'z foydasini $(4; 4)$ nuqtalarda ko'paytiradi. Qarorlar bir xil va Shtakelberg bo'yicha birinchi muvozanat St_A $(4; 4)$ nuqtalarda bo'ladi. Huddi shu tariqa, birinchi bo'lib qarorni B firma qabul qilganda, Shtakelberg bo'yicha muvozanat St_B $(0; 10)$ nuqtalarda bo'ladi.

Pareto bo'yicha muvozanat. Pareto bo'yicha optimumni aniqlash uchun, biz «O'yinning istalgan boshqa yakuniga o'tish bir vaqtning o'zida ikkala ishtirokchi uchun ham foydalilikning oshishini ta'minlaydimi?» degan savolga javob berayotib, o'yinning barcha to'rtta yakunini izchil tanlab olishimiz zarur. Masalan, $(-3; -2)$ yakundan biz ko'rsatilgan shartni bajarayotib, istalgan boshqa yakunga o'tishimiz mumkin. Faqat $(4; 4)$ yakundan biz, bunda o'yinchilardan hech

birining foydaliligini kamaytirmagan holda, harakatlana olmaymiz va bu Pareto bo'yicha – R muvozanat bo'ladi.

KEYS

Aholiga maishiy xizmatlar ko'rsatish

Xaridor (erkak kishi) do'kondan kurtka sotib oldi. Uni kimyoviy usul bilan tozalash korxonasiga topshirdi. U yerda kurtkani tozalash vaqtida uni yirtib qo'yishdi. Mijoz kurtkani olishdan bosh tortib, kompensatsiya talab qildi. Biroq korxonada bu hol zavodda yo'l qo'yilgan nuqson tufayli yuz berdi deb javob qilishdi. Kimyoviy usul bilan tozalash korxonasi kompensatsiya to'lashdan bosh tortib, mustaqil ekspertiza xulosasining taqdim etilishini taklif qildi. Do'konda kurtkani almashtirishdan bosh tortishmoqda, chunki uni xaridor kiygan. Do'konning cheki va kimyoviy usul bilan tozalash korxonasidan berigan kvitantsiya mijozda mavjud emas. Xaridorga zararni kim qoplashi kerak?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Adolatlilik muammosining dolzarbligi -Nesh bo'yicha yagona muvozanat asimmetrik, yutuqning o'zaro hamkorlik ishtirokchilari o'rtasida adolatsiz taqsimlanishi bilan tavsiflanadi.
2. Birga bo'la olish muammosi Nesh bo'yicha muvozanat mavjud bo'lmagan vaziyat uchun xosdir.
3. Institutsional tuzoq -bu rasmiy va norasmiy qoidalar o'rtasidagi noaniqlilik.
4. Kooperativ (koalitsiyali) o'yinlar – bu Pareto-optimalligi hisoblanadi.
5. O'yin ishtirokchisining strategiyasi yakka ishtirokchi tahlil qilishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. O'yinlar nazariyasi qanday taxminlarga asoslanadi?

- A. Bir necha muvozanat nuqtalari kesishga va teng bo'lishi.
- B. Muvozanat nuqtalari Pareto bo'yicha optimum nuqtalariga mos kelishi shart emas.
- C. Muvozanat darajasi har doim teng bo'lmasligi mumkin.
- D. Muvozanat har doim teng kuchli

2. “Nokooperativ o‘yinlar” nazariyasidagi muvozonatni birinchi bor tahlil qilib chiqqanligi uchun iqtisodiyot bo‘yicha Nobel mukofotiga sazovor bo‘lgan olimlarni ko‘rsating?

- A. Jon fon Neyman va Oskar Morgenshter.
- B. Raynxad Selten, Jon Nesh, Jon S.Xarsani.
- C. R.Kouz, O.Uilyamson va D.Nort.
- D. G.Demsets va R.Pozner.

3. “O‘yinlar nazariyasi va iqtisodiy xatti-harakat” (1944) kitobi asoschilari kimlar?

- A. Jon fon Neyman va Oskar Morgenshter.
- B. Raynxad Selten va Jon Nesh.
- C. R.Kouz va O.Uilyamson.
- D. Jon S.Xarsani va G.Demsets.

4. O‘yinlar nazariyasi tadqiqot usulining o‘ziga xos asosiy belgilari qaysi javobda to‘g‘ri berilgan?

- A. Individlarning o‘zaro shartlashilgan xatti-harakatlari vaziyatini tahlil qilish, har bir shartning hal etilishi o‘zaro hamkorlik natijasiga va qolgan individlarning qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi.
- B. Individdan tortib to robotgacha bo‘lgan omillar.
- C. O‘zaro hamkorliklardagi muvozanatning mavjudligi va teng emasligi
- D. Shaxs ish vaqtiga tezlik bilan kelishi va uning muvozanatini mavjudligi

5. O‘yinlar nazariyasidagi formal modelni tashkil etish uchun qaysi qoidalar amal qiladi?

- A. Ishtirokchi individlarning mavjudligi, har bir ishtirokchining imkoniyatlar to‘plami.
- B. Ishtirokchining amalga oshirilmagan ishlari.
- C. Ishtirokchilarning rejalari.
- D. Ishtirokchining rasmiy fikrlar va g‘oyalari.

6. O‘yinlar nazariyasi tarkibiy jihatdan qanday nazariyalarga ajratiladi?

- A. Kooperativ va koalitsiyali.
- B. Nokooperativ va koalitsiyasiz.

- C. Pareto-optimalligi.
- D. Kooperativ va nokooperativ .

7. Tahlil etish uchun o‘yin nechta qismni o‘z ichiga oladi?

- A. Uchta qismni.
- B. To‘rtta qismni.
- C. Beshta qismni.
- D. Oltita qismni.

8. Qaysi formulada o‘yinning asosi ko‘rsatilgan?

- A. $G=F(N,St,P)$
- B. $N=F(G,St,P)$
- C. $St=F(N,G,P)$
- D. $P=F(N,St,G)$

9. Muvofiqlashtirish muammosi nima sababdan yuzaga keladi?

- A. O‘zaro munosabatlar ishtirokchilarining anonimligi;
- B. Bir necha potentsial muvazanatlarining mavjudligi;
- C. Sof strategiyalarda muvazanatning mavjud emasligi;
- D. O‘zaro munosabatlar ishtirokchilari sonining g‘oyat ko‘pligi.

10. Fokal nuqta

- A. Pareto-samarali muvazanatni o‘zida namoyon etadi;
- B. Muvofiqlashtirish muammolarini hal etish imkonini beradi;
- C. Jamiyatning rivojlanish darajasi haqidagi axborot;
- D. Individlarning muvazanatsiz vaziyatga tushib qolganda.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Individlarning o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning qaysi asosiy muammolari o‘yinlar nazariyasi yordamida modellashtiriladi?
2. Kooperativ va nokooperativ nazariyalarning xususiyatlarini izohlang?
3. Ustun strategiyali muvozanatni sharhlab bering?
4. Nesh bo‘yicha muvozanatni sharhlab bering?
5. Shtakelberg bo‘yicha muvozanatni, Pareto bo‘yicha muvozanatdan farqini tushuntiring?

4-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: KOUZ TEOREMASI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Transaksiya xarajatlari, ularni tahlil qilishga nisbatan Kouz-Uilyamson yondashuvi?
2. Transaksiya xarajatlarini optimallashtirish tajribasi?

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Transaksiya – shartnoma shakliga ega bo'lgan bitim.

Transaksiya xarajatlari – bu ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlar, xususan axborotni yig'ish va qayta ishlash xarajatlari, munozaralarni o'tkazish va qarorlar qabul qilish xarajatlari, shartnomalarning bajarilishini nazorat qilish va huquqiy himoyalash xarajatlari.

Transaksiya xarajatlari – bu mulkchilik huquqlarini almashish va himoyalash bilan bog'liq barcha xarajatlar.

Transformatsion xarajatlar – iqtisodiy tizimdagi eski institutlarni tugatish, yangi institutlarni shakllantirish (yoki import qilish) va moslashtirish bilan bog'liq xarajatlar.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Odatda o'qituvchi talabalarga nisbatan qo'yadigan talablar empatiya (birga qayg'urish) normalariga misol bo'ladimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), chunki o'qituvchi uning o'zi ham qachonlardir talaba bo'lganligi, unga ham bir yo'la barcha fanlar bo'yicha tayyorgarlik ko'rish to'g'ri zarur bo'lganligi, uning qiziqishlari X fan, xususan, umuman o'quv dasturi bilan cheklanmaganligi haqida unutib qo'yadi.

2–misol. Qanaqa transaksiya xarajatlari iqtisodiyotda kelishuvlar nazariyasi nuqtai nazaridan o'ta katta?

- a) axborotni qidirish;
- b) monitoring va opportunizmning oldini olish;

v) o‘lchash;

d) muzokaralar olib borish;

Javob: a) va b), kelishuvlar nazariyasi transaktsiya xarajatlari o‘shining asosiy omili sifatida iqtisodiy muhitning bir xil emasligiga e‘tiborni qaratadi. Iqtisodiyotda kelishuvlar nisbati o‘ta beqaror, bu iqtisodiy agentlarga umumiy qabul qilingan “O‘yinlar qoidalar” asosida harakat qilishga halaqit beradi. Bunday sharoitda axborotni qidirish xarajatlari (axborotning yakuniy manbai mavjud emas) va monitoring xarajatlari o‘ta yuqori, chunki axborotning asimmetrikligi va umumiy qabul qilingan “O‘yinlar qoidalar”ning mavjud emasligi opportunistik xatti-harakat uchun zamin hozirlaydi.

KEYS

1. Kvartirani qanday qilib ijaraga olish to‘g‘ri bo‘ladi – ijarachiga maslahatlar

Kvartirani ijaraga olish – hozirgi vaqtda tavaalchilikka qo‘l urishga to‘g‘ri keladigan masalalar jumlasiga kiradi. Ijaraga beruvchi to‘satdan ijara haqini oshirishi, sizni muddatidan oldin chiqarib yuborishi, ijaraga olingan uy-joyi ta‘mirlash munosabati bilan siz qilgan xarajatlarning o‘rnini qoplash to‘g‘risida “Unutib qo‘yishi” mumkin. Misol uchun, siz kvartirani ijaraga olib, ko‘chib o‘tdingiz (buyumlarni tashish uchun mashina yolladingiz, – ko‘chish uchun sarf-xarajat qildingiz, barcha yetishmaydigan narsalar (kastyullar, choynaklar, unitaz uchun qopqoq va x.k.)ni xarid qilish maqsadida do‘konlarga borish uchun dam olish kuni oldingiz. Kvartiraga alohida ajratilgan internet liniyasini o‘tkazdingiz, internet xizmati haqini 2 oy oldinga to‘lab qo‘ydingiz, bolani yangi yashash joyidagi bog‘chaga joylashtirdingiz va h.k.). Lekin ikki hafta o‘tgach kvartira egasi kelib sizga kechagina qo‘shnisi Erkin tog‘adan bilib olgan yangilikni, ya‘ni sizni kvartiraga shuncha arzon qo‘yib hato qilganligini, aslida uning kvartirasi ikki marta qimmat turishini aytadi.

Bu siz kvartirani ijaraga olganda yuz berishi mumkin bo‘lgan vaziyatlardan biri, xolos. Lekin vaziyatning bunday yakun topishi holatlarini keskin kamaytirish mumkin. Buning uchun bir necha qoidalarga amal qilish kerak. Quyida biz Sizga

kvartirani qanday qilib ijaraga olish kerakligi, kvartira egasida qanaqa hujjatlar bo'lishi lozimligi va uy-joyni ijaraga olish shartnomasining shartlariga ko'ra kim nimaga javob berishi haqida hikoya qilamiz.

Ijaraga oluvchi kvartira egasi uni istalgan vaqtda chiqarib yuborishi mumkin deb o'ylab hato qiladi. Bu, yumshoq qilib aytganda, unday emas. Ijaraga beruvchi ijaraga oluvchini shartnomaning amal qilishi muddati tugagunga qadar chiqarib yuborishga haqli emas. Agar ijaraga olish shartnomasi bir yil va undan ko'p muddatga tuzilgan bo'lsa, ijaraga oluvchi yangi muddatga shartnoma tuzish uchun boshqa shaxslar oldida ustunlikka ega.

Shuning uchun ijaraga oluvchilar bizga "Shunchaki yoqmay qoldi" (ular shartnomaning hech qanaqa shartlarini buzmagani bo'lsa-da) va biz o'zimizga ko'proq mos keladigan kishilarni topdik qabilidagi barcha gap-so'zlarda hech qanday ma'no yo'q. Sizni faqat qonunda belgilangan holatlarda yoki shartnoma shartlari buzilgan holatlarda (masalan, agar siz uy-joy uchun ijara haqini to'lamagan bo'lsangiz) sud tartibida muddatidan oldin chiqarib yuborishi mumkin.

E'tibor qarating: biz yuqorida keltirgan va quyida keltiradigan barcha holatlarda asosiy so'z – bu «Shartnoma». Lekin uy egasi «Kvartiraga shunchaki odam qo'ysa», odatda hech qanday shartnoma haqida so'z bormaydi. Qoidaga ko'ra, nimadir haqida og'zaki kelishiladi, juda bo'lmasa, qandaydir qog'ozga imzo chekishadi, lekin agar keyinchalik nizo kelib chiqadigan bo'lsa, ushbu qog'ozcha bo'yicha o'z huquqlarini himoya qilishning deyarli iloji bo'lmaydi.

Savollar:

1. Ijara haqini oshiruvchi uy egasining xatti-harakat opportunistik xatti-harakatning qaysi turiga kiritish mumkin?
2. Nima uchun kvartira egasi opportunistik xatti-harakatini opportunistik tutish imkoniyatiga ega bo'ladi?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Transaksion yondashuvni qo'llashdagi o'ziga xos murakkabliklar shundan iboratki, ayrim transaksiya xarajatlari ushbu turdagi xarajatlarning paydo bo'lishiga olib kelgan transaksiyalarning mavjud emasligi tufayli

tavsiflanishi va hisoblab chiqilishi mumkin emas. Bunday xarajatlarning ushbu turlari “Virtual xarajatlar”, deb ataladi.

2. Transformatsiya xarajatlarning turlarini tahlil qilish o‘tish iqtisodiyotiga bo‘lgan mamlakatlarda ularning o‘tish mexanizmini tushuntirish imkonini beradi.
3. Transaksiya xarajatlari nazariyasi doirasida o‘tkaziladigan tadqiqotlarni mikro va makro darajalarga bo‘lish mumkin.
4. Mikro darajada transaksiya xarajatlarni tahlil qilishga nisbatan Kouz – Uilyamson yondashuvi transaksion yondashuv, deb yuritilsa, makro darajada Nort yondashuvi transformatsion yondashuv, deb yuritiladi.
5. Jamiyatning uning avvalgi rivojlanish yo‘nalishiga bog‘liqligini belgilab beruvchi yo‘nalishga institutsional matritsa deb ataladi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Fundamental transformatsiya deb nimaga aytiladi:

- A. Transaksiyalarni ikki tomonlama boshqarishga o‘tish;
- B. Transaksiyalarni uch tomonlama boshqarishga o‘tish;
- C. Transaksiyalarni yagona boshqarishga o‘tish;
- D. To‘g‘ri javob yo‘q.

2. Noqulay tanlash qanday yuz beradi?

- A. «Printsipal - agent» munosabatlarida;
- B. Axborot hisobiga;
- C. Axborotni olish hisobiga;
- D. Yuqori tanlash imkoniyati hisobiga.

3. Nima noqulay tanlashga qarshi kurashish mexanizmi hisoblanmaydi?

- A. Majburlash;
- B. Ratsionirlash;
- C. Filtratsiya;
- D. Signallar.

4. Kouz nuqtai nazaridan, firmalar quyidagilar tufayli mavjud bo‘ladi.

- A. Bozor mexanizmi faoliyat ko‘rsatishi xarajatlarning mavjudligi;

- B. Foyda olish imkoniyati;
- C. Shartnomaviy majburiyatlar;
- D. Ierarxiyaning mavjudligi.

5. Firmaning o'lchami nima bilan belgilanadi?

- A. Bozorda va firmaning ichida transaktsiyani tashkil etish xarajatlarining nisbati bilan;
- B. O'z egasining istaklari va moliyaviy imkoniyatlari bilan;
- C. Ishlab chiqarish xarajatlaridagi ishlab chiqarish va transaktsiya tarkibiy qismlarining nisbati bilan;
- D. Firma assortimentida eksperimental va inspeksion tovarlarning nisbati bilan.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. "Transaktsiya xarajatlari"ning mohiyatini to'liq ochib beradigan ta'rifni bering.
2. Transaktsiya xarajatlarining turlarini sanab bering?
3. Opportunistik xatti-harakatdan himoyalash xarajatlari nima?

5-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: TRANSAKTSIYA XARAJATLARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. O'zbekiston Respublikasida transaktsiya xarajatlarini optimallashtirish chora-tadbirlari?
2. Transformatsiya xarajatlari, ularni tahlil qilishga nisbatan Norti yondashuvi?
3. Mikrodarajada transaktsiya va transformatsiya xarajatlari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Transaktsiya xarajatlari – axborotni yig'ish va qayta ishlash xarajatlari, muzokaralar olib borish va qarorlar qabul qilish, shartnomaning bajarilishini nazorat qilish va yuridik himoyalash xarajatlari.

Mikrodarajada transaktsiya xarajatlari – bu korxonada ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lmagan xarajatlar hisoblanadi.

Transformatsiya xarajatlari – bu eski institutlarni tugatish, iqtisodiy tizimda yangi institutlarni shakllantirish (yoki import qilish) va moslashtirish bilan bog'liq xarajatlar.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda transaktsiya sektorining jadal o'sishi omili, ta'qiqlanadigan darajada yuqori bo'lgan transaktsiya xarajatlari iqtisodiy rivojlanishning chegaralaridan biri ekanligini anglatadimi?

a) ha;

b) yo'q.

Javob: b), transaktsiya sektori dinamikasining o'zi emas, balki bir transaktsiyaga hisoblaganda transaktsiya xarajatlarining dinamikasi muhim. Agar a) transaktsiya sektori YaIMga qaraganda past sur'atlar bilan o'ssa, b) davlat transaktsiya sektorining o'sish sur'atlari umuman transaktsiya sektorining o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lsa, transaktsiya sektorining o'sishi holatida bir transaktsiyaga hisoblaganda transaktsiya xarajatlari kamayishi mumkin.

KEYS

1. Zirani xarid qilishda qanday qilib opportunistik xatti-harakatning oldini olish mumkin

Ziraning tabiatda ikki xil navi uchraydi. Yirik donali zira Qorasu supermarketida 1 kilogrami 80-85 ming so‘m turadi. Ziraning mayda xilining 1 kilogrami 15-20 ming so‘m turadi. Ziradan ovqatni ta‘mini yaxshilash uchun foydalaniladi. Sinab ko‘rmagan xaridorlar ko‘pincha ushbu ikkinchi navli zirani birinchi navli deb hisoblagan holda katta miqdorda xarid qilishadi. Umuman olganda ziralar xaridorining eng birinchi muammosi – bu qallob va firibgar sotuvchilardir. Ular uchun ikkinchi navli va qisman yirik donli zirani aralashtirib (omuxta qilib) xaridorlarga taklif etish umuman qiyinchilik tug‘dirmaydi. Bunda arzon ziralar yirik navli qimmatbaho ziralar hidi bilan shunchalik to‘yinadiki, ularni texnik jihatdan ajratib bo‘lmaydi. Faqat keyinchalik, ovqatga ishlatish vaqtida ikkinchi navli ziradan umuman boshqacha hid taraladi.

Zira haqiqatdan ham yirik navlimi yoki shunchaki u bilan ikkinchi (past) navli zira bilan birga saqlanganmi – bu ulkan javobsiz masala hisoblanadi.

Savollar:

1. Ikkinchi navli zirani yuqori navli yirik zira deb sotuvchi qallob sotuvchilarning xatti-harakati opportunistik xatti-harakatning qaysi turiga kiradi?
2. Nima uchun qalloblarda o‘zini opportunistik tutish imkoniyati mavjud?
3. Mazkur vaziyatda zira sifatini o‘lchash xarajatlari kimning zimmasida bo‘ladi?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO‘G‘RIMI YOKI NOTO‘G‘RIMI?

1. O‘zbekistonda transaksiya xizmatlari davlat va nodavlat sektorlari tashkilotlari tomonidan olib boriladi.
2. Transaksiya xizmatlarni ko‘rsatuvchi nodavlat tashkilotlari O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi, axborot-maslahat va konsalting markazlari, mulkni baholovchi tashkilotlar, marketing xizmatlari va boshqa idoralar tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash, maslahat va axborot xizmatlarni ko‘rsatadi.
3. Transaksiya xarajatlarining tarkibiga faqatgina muayyan mahsulotni sotish bozorlarining o‘ziga xos xususiyatlari katta ta’sir ko‘rsatadi.

4. O'tish iqtisodiyotida transformatsiya xarajatlariga faqatgina resurslarni investitsiyalash asosida barpo etishga yo'naltirish.
5. Bozorni egallab olish bo'yicha qat'iy kurashda ishtirok etuvchi ko'p sonli iqtisodiyot sub'ektlarning faqatgina bir qismi o'z loyihalarini amalga oshirish orqali amalga oshiriladi

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Transaksiya xarajatlari

- A. Hech qachon nolga teng emas;
- B. Firmaning ichidagi o'zaro munosabatlarda nolga teng;
- C. Robinzon Kruzo iqtisodiyotida nolga teng;
- D. Norasmiy xarajatlar.

2. Iqtisodiy agentning axborotni izlash, shartnomani tuzish, mulk huquqlarini rasmiylashtirish xarajatlari

- A. To'g'ridan-to'g'ri transaksiya xarajatlariga kiradi;
- B. Muqobil transaksiya xarajatlariga kiradi;
- C. Motivatsiyalash xarajatlariga kiradi;
- D. Transaksiya xarajatlari hisoblanmaydi.

3. Agar yuqori transaksiya xarajatlari iqtisodiy agentning transaksioni amalga oshirishdan voz kechishiga olib kelsa, u holda bunday xarajatlar qanday nomlanadi?

- A. Muqobil transaksiya xarajatlari;
- B. To'g'ridan-to'g'ri transaksiya xarajatlari;
- C. Muvofiqlashtirish xarajatlari;
- D. Motivatsiyalash xarajatlari.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

- 1. Transaksiya nima?
- 2. "Transformatsiya xarajatlari"ga ta'rif bering.

6-AMALIY MASHG‘ULOT

MAVZU: XUFYONA IQTISODIYOTNING INSTITUTSIONAL NAZARIYASI

ASOSIY KO‘RILADIGAN MASALALAR:

1. Xufyona iqtisodiyotning kelib chiqishi sabablari?
2. Xufyona iqtisodiyot turlarining tasnifi
3. Xufyona iqtisodiyotni baholashga nisbatan yondashuvlar?
4. Xufyona bozor institutsional tizim sifatida?
5. Jahonda xufyona iqtisodiyot?

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Xufyona iqtisodiyot – unda iqtisodiy faoliyat qonun doirasidan tashqarida amalga oshiriladigan, ya’ni bitimlar qonundan, xo‘jalik turmushining huquqiy me’yorlari va rasmana qoidalaridan foydalanilmagan holda amalga oshiriladigan soha.

Norasmiy iqtisodiyot – iqtisodiy faoliyatning oshkora turlari, unda xarajatlarni pasaytirish maqsadida tovarlar va xizmatlarning qayd etilmagan tarzda ishlab chiqarilishi o‘rin tutadi (ta’kidlash lozimki, davlatdan yashiriladigan barcha faoliyat turlari huquqiy me’yorlar bilan tartibga solinishi mumkin emas va mulkchilik huquqlarini himoyalashning muqobil mexanizmlari qo‘llanilishini talab qiladi).

Soxta iqtisodiyot – qo‘shib yozishlar, chayqovchilik bitimlari, poraxo‘rlik va pulni olish hamda berish bilan bog‘liq har xil tovlamachilik harakatlari iqtisodiyoti.

Kriminal iqtisodiyot – qonunning (birinchi navbatda – Jinoiy va Fuqarolik kodekslarining) to‘g‘ridan-to‘g‘ri buzilishi va mulkchilikning qonuniy huquqlariga tajovuz qilish bilan bog‘liq iqtisodiy faoliyat.

Xufyonalik – shaxslarning kundalik faoliyatni tashkil qilishda mavjud huquq (qonun) normalaridan foydalanishdan bo‘yin tovlash va yozilmagan huquqqa, ya’ni an’analar va urf-odatlarda qayd etilgan normalarga hamda mulkchilik huquqlarini almashish va himoyalash yuzasidan kelib chiqqan nizolarni hal etishning huquq doirasidan chetga chiquvchi mexanizmlariga murojaat etishidan iborat.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Ko‘plab tadbirkorlar qarindoshlarining o‘z oilaviy biznesida ishtirok etishiga yo‘l qo‘ymaslikka intilishadi. Bunday yo‘l tutishni qanaqa kelishuvlar o‘rtasida yuzaga keladigan nizo bilan izohlash mumkin?

- a) industrial va bozor;
- b) an’anaviy, bozor va fuqarolik;
- v) bozor va an’anaviy;
- d) an’anaviy va industrial.

Javob:d), qarindoshlarning biznesida ishtirok etishi hamma vaqt ishlab chiqarish intizomi talablari bilan rahbar qarindosh tomonidan rayiga qarashning kutilishi o‘rtasidagi to‘qnashuv bilan bog‘liq. So‘rovda ishtirok etgan rossiyalik tadbirkorlardan birining so‘zlariga qaraganda: "Oilaviy munosabatlar ishdagi munosabatlar bilan hech qachon kesishmasligi kerak. Agar men xodimni jazolashim yoki unga o‘z noroziligimni bildirishim kerak bo‘lsa, agar u bilan qarindoshlik rishtalari orqali bog‘liq bo‘lmasam, buni qilish osonroq kechadi. Bundan tashqari, ko‘p sonli qarindoshchilik aloqalari orqali namoyon bo‘lgan ishdagi munosabatlar oilaga eng kutilmagan tarzda ta’sir etishi mumkin".

2–misol. “Iqtisodiyot” nashriyoti tarjima qilingan iqtisodiy adabiyotlarni chiqaradi. Siz nashriyotga iqtisodiy matnlarni tarjima qilishga ixtisoslashgan kam sonli tarjimonlar bilan munosabatlarni qanday yo‘lga qo‘yishni maslahat bergan bo‘lardingiz?

- a) ularni nashriyot shtatiga taklif qilish;
- b) muayyan matnni tarjima qildirish uchun shartnomalardan foydalanish;
- v) shtatga kiritmagan holda uzoq muddatli shartnomalardan foydalanish;
- d) tarjimonning malakasidan qat’i nazar a), b) yoki v).

Javob: a), malakali iqtisodchi tarjimonlarning taqchilligini hisobga olgan holda, shuni nazarda tutish mumkinki, ular o‘ziga xos resurs – iqtisodiy matnlarni tarjima qilish ko‘nikmalariga (maxsus (o‘ziga xos) inson kapitaliga) ga. Shuning uchun tarjimonlarni nashriyot shtatiga kiritish – vertikal integratsiya variantini

tanlash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Lekin, u holda tarjimonlarda yaxshi ishlashga stimulyasiya beriladi.

3-misol. “Rash milk” MChJ oziq ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Xom ashyoni korxonaga yetkazib berishni xorijiy hamkor o'z zimmasiga olgan. Olib kiriladigan xom ashyoning 1 tonnasi narxi 4500 doll. Ushbu xom ashyo turiga bojxona boji 12% qilib belgilangan, QQS - 12%ni tashkil etadi.

Bojxona xom ashyo narxini bojxona tizimida tashkil etilgan narxlar bazasi bo'yicha belgilash amaliyotidan kelib chiqib, 6200 doll. qilib belgilandi. Korxona xorijiy hamkori bilan kelishgan holda xom ashyoning real narxini hisob varag'ida kamaytirib yozgan, ya'ni 4500 doll. o'rniga 3200 doll. Agar korxona 6200 doll. hisobidan xom ashyo oladigan bo'lsa, qanday holat yuzaga kelishi mumkin?

Tushuntirib bering?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Huquqiy qoidalar bilan bog'liq xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: soliq va boshqa moliyaviy maslahatchilar xizmatlariga haq to'lash; ishlab chiqarish hajmining cheklanishi va reklama natijasida yo'qotilgan foyda va boshqalar.
2. Daromadlar transferti bilan bog'liq xarajatlar. Hatto soliqlar to'lashdan bosh tortuvchi iqtisodiy sub'ektlar ham o'z faoliyatidan foydali samarani davlat bilan baham ko'radi, biroq bunda ular buning evaziga davlatdan hech narsa olishmaydi.
3. Soliqlar va ish haqiga hisoblab yozishlardan bosh tortish bilan bog'liq xarajatlar.
Daromad solig'i, ijtimoiy sug'urta fondiga va pensiya jamg'armasiga majburiy to'lovlardan bosh tortish korxonaga ish haqini to'lashga tejash imkonini beradi, lekin bunda mehnatning o'rnini sarmoya bilan bosish va texika bilan qayta jihozlashdan manfaatdorlikni pasaytiradi.
4. Shartnomalarni tuzishning xufiyona tadbiri unda ko'plab iqtisodiy sub'ektlar ishtirok etadigan uzoq muddatli loyihalarning amalga oshirilishini qiyinlashtiradi.

5. Shartnomani qayta ko‘rib chiqish zarurati tug‘ilgan hollarda ishtirokchilar bitimning tomonlarning hech biri undan manfaatdor bo‘lmagan barcha ishtirokchilariga e‘tibor qaratishi lozim bo‘lgan sud yoki arbitrajga murojaat eta olishmaydi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Nolegal iqtisodiyot – nima?

- A. Nolegal iqtisodiyot tijoratning qonuniy shakllari sohasini belgilab beruvchi, yuridik me‘yorlarni buzuvchi iqtisodiy faoliyat tomonidan ishlab topilgan daromad;
- B. Tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishda qo‘laniladigan faoliyat;
- C. Iqtisodiy harakatlar, foydali daromad manbai hisoblanadi.
- D. Norasmiy iqtisodiyotda daromad keltiruvchi hisoblanadi.

2. U yoki bu holatda qanaqa qoidalarining buzilishi xufyona iqtisodiyot turlarini farqlash mezonini hisoblanadi. Ushbu mezonlar E.Fayg tomonidan qanday belgilangan?

- A. Nolegal (maxfiy, yashirincha) xufyona iqtisodiyot;
- B. Hisobga olingan va ro‘yxatga olingan iqtisodiyot;
- C. Rasmiy iqtisodiy faoliyat;
- D. Aniq va to‘g‘ri iqtisodiyot.

3. Hisobga olinmagan iqtisodiyot – nima?

- A. Institutsional jihatdan o‘rnatilgan, soliq kodeksida qayd etilgan fiskal qoidalarini chetlab o‘tuvchi, ulardan bo‘yin tolovchi iqtisodiy faoliyatni o‘z ichiga oladi;
- B. Olingan daromad solig‘ini o‘z ichiga oladi;
- C. Soliq tushumlarini nazarda tutuvchi summa va olingan daromadni o‘z ichiga oladi;
- D. Olingan daromad hisobiga aniqlangan foyda.

4. Ro‘yxatga olinmagan iqtisodiyot – nima?

- A. Hukumat statistika organlarining talablariga ko‘ra belgilangan institutsional qoidalarini chetlab o‘tuvchi iqtisodiy faoliyat turidan tarkib topgan;
- B. Milliy statistika tizimida ro‘yxatga olingan daromad;

C. Umumiy daromadni aniqlovchi ko'rsatkichga;

D. Ro'yxatga olingan daromadga aytiladi.

5. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda monetar usul:

A. Xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilish to'g'risidagi gipoteza asosida quriladi.

B. Deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi, tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.

C. Ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi xufyona sektorda bandlik uchun keng imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.

D. Xarajatlarning ma'lum texnologik koeffitsientlari haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

6. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda xarajatlar va daromadlar balanslari usuli:

A. Deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi, tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.

B. Xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilish to'g'risidagi gipoteza asosida quriladi.

C. Uzoq vaqt mobaynida saqlanib kelayotgan ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi.

D. Mahsulot ishlab chiqarishning real hajmi haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

7. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda bandlikni tahlil qilish usuli:

A. Uzoq vaqt mobaynida saqlanib kelayotgan ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi xufyona sektorda bandlik uchun keng imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.

B. Xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilish to'g'risidagi gipoteza asosida quriladi.

C. Deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasining real hajmlari bilan taqqoslanadi.

D. Xarajatlarning ma'lum texnologik koeffitsientlari haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

8. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda texnologik koeffitsientlar usuli:

A. Xarajatlarning ma'lum texnologik koeffitsientlari asosida mahsulot ishlab chiqarishning real hajmi haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

B. Xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilish to'g'risidagi gipoteza asosida quriladi.

C. Tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.

D. Ro'yxatga olinmagan ishsizlikning yuqori darajasi xufyona sektorda bandlik uchun keng imkoniyatlar mavjudligidan dalolat beradi.

9. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholashda uy xo'jaliklari va korxonalar rahbarlari o'rtasida so'rov o'tkazish usuli:

A. Xufyona iqtisodiyotning o'lchamiga ekspert baholarini beradi.

B. Xufyona hisob-kitoblarda faqat naqd mablag'lardan foydalanilish to'g'risidagi gipoteza asosan quriladi.

C. Deklaratsiya qilinadigan daromadlar xarajatlar summasi, tovarlar va xizmatlar iste'molining real hajmlari bilan taqqoslanadi.

D. Mahsulot ishlab chiqarishning real hajmi haqidagi ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

10. "Xufyonalik bahosi" – qanday unsurlardan tarkib topadi?

A. Huquqiy qoidalardan bo'yin tovlash va daromadlar transferti bilan bog'liq xarajatlardan

B. Soliqlar va ish haqidan

C. Oqilona bitimning mutlaq ikki tomonlama xususiyatidan

D. Rasmiy va norasmiy qoidalar asosidan.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Faqat iqtisodiyotning xufyona sektori sub'ektlariga nisbatan kuch ishlatish choralarini qat'iylashtirish yordamida ushbu sektorning o'lchamlarini qisqartirishga erishish mumkinmi?

2. Xufyona sektor yalpi ichki mahsulotida yuqori ulush bilan tavsiflanadigan mamlakatda bozor islohotlarining dastlabki bosqichlari qanday bo'lishi kerak?
3. Xufyona iqtisodiyotning qanday unsurlari mavjud?
4. Xufyona iqtisodiyot o'lchamlarini baholash yondashuvlarini izohlang.
5. Ro'yxatga olinmagan iqtisodiyot nima?

7-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: REJA INSTITUTI VA BOZOR INSTITUTI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Iqtisodiyot konstitutsiyalarining shakllanishi.
2. Buyruqbozlik iqtisodiyoti normalari.
3. Bozor konstitutsiyasi normalari.
4. Ratsional maqsadli fe'l-atvor normasi.
5. Mulkchilik huquqlarini iqtisodiy asoslash.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Bozor konstitutsiyasi– bozorda bitimlarni amalga oshirish va unda muvozanatga erishish imkonini beruvchi xatti-harakatlarning o'zaro shartlangan normalari yig'indisini tashkil etadi.

Iqtisodiyot konstitutsiyasi- deb individlarning iqtisodiy faoliyat yuritishini ta'minlovchi normalar tizimiga aytiladi.

Murakkab utilitarizm – individ tomonidan o'z foydaliligining samarali faoliyat asosida oshirilishidir.

Oddiy utilitarizm – individning samarali faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan holda o'z foydaliligini oshirishga intilishidir.

Empatiya- bunda individ o'zini hamkor o'rniga qo'yib ko'radi va uning barcha kechinmalari, qiziqishlari va mo'ljallarini bozor sub'ekti sifatida o'zidan o'tkazishga harakat qiladi.

Legalizm- bunda qonunni hurmat qilish va o'z ixtiyoriga ko'ra, unga bo'ysinish tushuniladi.

Ratsional maqsadli fe'l-atvor (hulq, xatti-harakat) normasi – bu foydalilikni muayyan vazifalarning hal etilishi bilan bog'lagan holda oshirishni muayyanlashtiradi.

Mulkchilik huquqlari- individlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlardagi noaniqlikni kamaytiruvchi institutlardan biri hisoblanadi.

Sabr chegarasi deganda nizolar va keskinliklar jamlanishining undan keyin iqtisodiy agentlar shikoyat qila boshlaydigan va norozilik namoyish etadigan darajasi tushuniladi.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOL VA KEYS:

1-misol. OO‘Yuga o‘qishga kirishda ota-onalar o‘zining farzandlarini abituriyent sifatida “Sug‘urta qilish” uchun o‘z vaqtida abituriyentning otasi bilan bir maktabda o‘qigan dekan o‘rinbosari bilan uzoq vaqtdan buyon saqlanib kelayotgan aloqadan foydalanishga qaror qilishadi. Bunday xatti harakat ko‘proq uy xo‘jaligining qaysi xiliga xos?

- a) bozor;
- b) o‘tish;
- v) buyruqbozlik;
- d) v) yoki b).

Javob: d), buyruqbozlik iqtisodiyoti doirasida aloqa uy xo‘jaligining faoliyat ko‘rsatishida asosiy rolni o‘ynadi. Shuning uchun oila farovonligining darajasi aynan keng va tabaqalangan aloqalarning mavjudligi bilan belgilandi. Ikkinchi tomondan, o‘tish iqtisodiyotida aloqalar uy xo‘jaligining resurslaridan biri bo‘lgani holda muhim rol o‘ynashda davom etmoqda (Rouznig fikriga ko‘ra, aloqalar va poralardan foydalanish «resurs portfeli»ning oltita qismidan biri sifatida ishtirok etadi).

KEYS

Qo‘shma tijoratning paydo bo‘lishi yoki «Keling uylar bilan do‘stlashaylik»

Yangi «Daloyit maslahat» tadqiqotiga muvofiq savdo sheriklari o‘rtasida o‘zaro hamkorlik tarmog‘ini yaratish — biznesda o‘rishga erishish kaliti. «Kompaniyalar o‘zining raqobat jihatdan ustunligini savdo sheriklarining dinamik ekotizimi bilan tobora mustahkam bog‘lagan holda raqobat tarzida katta o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda» — deyiladi Nyu-york «Daloyit maslahat» tadqiqotida. Biznes sohasidagi 300 ta yetakchidan olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, qarorlarning birgalikda qabul qilinishi, hujjatlar va ma’lumotlar aylanishini avtomatlashtirilishi biznesning o‘rishini 70 foizdan ko‘pga oshiradi.

«Qo‘shma tijorat kompaniyalarga qo‘shma korxonani boshqarish usulini va izchil jarayonlarni baholashni yaxshilash imkonini beradi», — deydi Djon Ferreyra, «Daloyit maslahat» sherigi — «Turli kompaniyalarda ishbilarmonlik jarayonlari

axborot tizimlarining muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ularga raqobatda katta ustunlikni berdi — ushbu kompaniyalar o‘z foydasini yaxshiroq anglab yetmoqda, katta foyda olmoqda, bozorning katta segmentiga ega bo‘lmoqda».

«Daloyit»ga muvofiq eng muvaffaqiyatli kompaniyalar unda kompaniya va uning eng muhim savdo sheriklari bir zanjirning yaxshi yo‘lga qo‘yilgan bo‘g‘ini kabi hamjihatlik bilan harakat qiladigan vaziyatni yaratishdi. «Daloyit» tadqiqoti natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, kompaniyalarning deyarli to‘rtidan uch qismi bahamjihat harakatlarni o‘zining oliy maqsadi deb hisoblashadi, boshqa kompaniyalar bilan ishbilarmonlik jarayonlarini uyg‘unlashtirgan kompaniyalar esa o‘zining savdo sheriklari bilan integratsiyalashmagan kompaniyalarga qaraganda 70 foizga ko‘p foyda olishmoqda. Ushbu raqamlar ikki yil oldin o‘tkazilgan ana shunday tadqiqot natijalariga qaraganda 20 foizga oshdi.

Shuningdek, mazkur tadqiqot kompaniyalarning tobora ko‘pchiligi ushbu tamoyilni amalga oshirishga kirisha boshlayotganligini ko‘rsatmoqda. Katta korxonalar (5 mlrd. dollardan ko‘p aylanma mablag‘larga ega bo‘lgan kompaniyalar) ning 33 foizi dastlabki dasturlarni amalga oshirishni boshlab yubordi, yana 45 foizi dastlabki loyihani rejalashtirmoqda. «Daloyit» tahlilchilarining fikriga ko‘ra, 2012 yilga kelib kompaniyalarning 85 foizi qo‘shma tijorat borasidagi ayrim tashabbuslarni hayotga tatbiq etmoqda.

Savollar:

«Daloyit maslahat» tadqiqotiga muvofiq qanaqa muammolarni tarmoq ichidagi o‘zaro hamkorlik orqali hal etish mumkin? Qo‘shma tijoratni tashkil etish va yuritish jarayonida korxonalarda qanaqa xarajatlar yuzaga kelishi mumkinligini taxmin qiling?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO‘G‘RIMI YOKI NOTO‘G‘RIMI?

1. Iqtisodiyot konstitutsiyasi buyruqbozlik va bozor tizimlaridagi o‘zaro zid normalarga amal qiladi.
2. Buyruqbozlik iqtisodiyotining normalar tizimi surunkali taqchillik, ya’ni resurslarning yetishmasligini o‘zida namoyon etadi.

3. Taqchillikning ma'lum darajada barqarorlashuvi hamda iqtisodiy agentlar ushbu darajaga moslashuvi tizimda normal taqchillik holatini yuzaga keltiradi.
4. Oddiy utilitarizm individning samarasiz faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan holda o'z foydaliligini oshirishga intilishidir.
5. Buyruqbozlik iqtisodiyotining birinchi normasi oddiy va cheklangan utilitarizmdan iborat.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Iqtisodiyot konstitutsiyasi – nima?

- A. Individlarning iqtisodiy faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi normalar tizimiga.
- B. Bozor iqtisodiyoti normalariga.
- C. Rasmiy normalar tizimiga.
- D. Norasmiy normalar tizimiga.

3. Iqtisodiyot konstitutsiyasi qanday normalarga amal qiladi?

- A. Individlarning iqtisodiy faoliyat ko'rsatishi.
- B. Buyruqbozlik va bozor tizimlaridagi o'zaro zid normalarga.
- C. Bozor iqtisodiyoti normalariga.
- D. Norasmiy normalar tizimiga.

3. Bozor konstitutsiyasida qo'llaniladigan normalarning tarkibiy tuzilishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

- A. Murakkab utilitarizm va ratsional maqsadli fe'l-atvor, empatiya.
- B. Bozor iqtisodiyoti normalariga.
- C. Ijobiy erkinlik asosidagi qonunlarga.
- D. Norasmiy va rasmiy qoidalarga.

4. Bozor konstitutsiyasi – nima?

- A. Individning samarali faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan intilishidir.
- B. Bozorda bitimlarni amalga oshirish va unda muvozanatga erishish imkonini beruvchi xatti-harakatlarning o'zaro shartlangan normalari yig'indisini tashkil etadi.
- C. Individning qulay hayot sharoiti.
- D. Rasmiy qoidalar asosida.

5. Murakkab utilitarizm– nima?

- A. Individdning samarali faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan intilishidir.
- B. Bozorda bitimlarni amalga oshirish va unda muvozanatga erishish.
- C. Individd tomonidan o‘z foydaliligining samarali faoliyat asosida oshirilishidir.
- D. Individdning qulay hayot sharoiti.

6. Ratsional maqsadli fe‘l-atvor (hulq, xatti-harakat) normasi – nima?

- A. Foydalilikni muayyan vazifalarning hal etilishi bilan bog‘lagan holda oshirishni muayyanlashtiradi
- B. Individdning samarali faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan intilishidir
- C. Bozorda bitimlarni amalga oshirishdir
- D. Muvozanatga erishish imkonini beruvchi xatti-harakatlar

7. Empatiya – nima?

- A. Individd o‘zini hamkor o‘rniga qo‘yib ko‘radi, uning barcha kechinma, qiziqish va mo‘ljallarini bozor sub’ekti sifatida o‘zidan o‘tkazish
- B. Individd rasmiy normalarga amal qilmaydi
- C. Individdning samarali faoliyati pulda ifoda etiladi
- D. Individd shartnomani ikki tomonlama tuzadi

8. Legalizm – nima?

- A. Qiziqishlarini bozor sub’ekti sifatida o‘zidan o‘tkazish
- B. Individd rasmiy normalarga amal qilmaydi
- C. Qonunni hurmat qilish va o‘z ixtiyoriga ko‘ra, unga bo‘ysinish tushuniladi
- D. Individd shartnomani ikki tomonlama tuzadi

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. Agar buyruqbozlik iqtisodiyoti hatto surunkali taqchillik mavjud bo‘lganda ham barqaror tizimni o‘zida namoyon etgan bo‘lsa, u holda o‘tish iqtisodiyotining tub beqarorligining sabablari nimada?
2. Bozor konstitutsiyasi deganda nimani tushunasiz?
3. Buyruqbozlik iqtisodiyoti konstitutsiyasida qo‘llaniladigan normalarning tarkibiy tuzilishi yuzasidan fikringiz?
4. Bozor konstitutsiyasi o‘z ichiga qanday normalarni oladi?
5. Buyruqbozlik iqtisodiyotining normalari qanday unsurlarni o‘z ichiga oladi?

8-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU:MULK HUQUQLARI NAZARIYASI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Mulk huquqlari nazariyasining asosiy qoidalari.
2. Mulkchilik ta'riflarining tahlili.
3. Mulkchilik munosabatlarini amalga oshirishning tarixiy shakllari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Inson kapitaliga bo'lgan mulkchilik tizimi– mazkur kapitalning sub'ekt ob'ekt tuzilishining barcha elementlari, shuningdek uning iqtisodiy amalga oshuvi va rivojlanishini belgilovchi shart-sharoitlar va omillarning o'zaro bog'liq va rivojlanib boruvchi birligi.

Inson kapitalining haqiqiy mulkdori – yaratiladigan, jumladan muayyan shaxs tomonidan yaratiladigan barcha hayotiy ne'matlar majmuini taqsimlash va qayta taqsimlash chog'ida yuzaga keladigan manfaatlarni kelishishga amalda ta'sir eta oladigan shaxs.

Intellectual mulk– iqtisodiy faoliyat mahsulotlarining tijorat maqsadida foydalanishga berilgan yagona huquqdir.

Korxona va tashkilotlar uyushmasi (assotsiatsiyasi) mulki– ma'lum maqsad yo'lida uyushma tashkil etganlarning umumiy mulki.

Korxona jamoasining mulki– ishchi va xizmatchilar jamoasi davlatdan yoki xususiy mulk sohibidan sotib olgan va umumiy lashtirib, birgalikda o'zlashtiriladigan mulk. Bu yerda mulk ikkiga ajralmaydi, hamma mol-mulk va pul mablag'lari korxona jamoasi ixtiyorida turadi.

Mahalla mulki– mahalla ahlidan iborat jamoa doirasida unga qarashli boylikning hamjihatlik bilan o'zlashtirishdir.

Mulk –xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida ne'matlarni o'zlashtirish borasida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabat shakli yoki institutsionallashtirgan raqobatli munosabatlar.

Mulk huquqining spetsifikatsiyasi –ayrim «vakolatlar»ning ushbu «vakolatlar»ning ularni yuqori baholaydigan va ulardan foydalanish orqali ko'proq

foйда ola biladigan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar sotib olishlari uchun qulay sharoit yaratish maqsadida bir yoki bir necha iqtisodiy sub’ektlarga birlashtirilishi.

Mulkdan foydalanish - mol-mulkning iqtisodiy faoliyatda ishlatilishi yoki ijtimoiy hayotda qo‘llanilishi, ya’ni uning nafli jihatlarining bevosita iste’mol qilinishi.

Mulkka egalik qilish - mulkdorlik huquqining uning egasi qo‘lida saqlanib turishi va yaratilgan moddiy boyliklarni o‘zlashtirishning ijtimoiy shakli.

Mulkni tasarruf etish - mol-mulk taqdirini mustaqil hal qilish.

Mulkning iqtisodiy shakli – ne’matni yaratishning ijodiy mehnat jarayonini bevosita tashkil qilish va boshqarish shakli.

Mulkning institutsional tizimi– mulkning barcha tarkibiy darajalarida amal qiladigan va takror ishlab chiqariladigan institutlarning o‘zaro bog‘liq birligi.

Mulkning rivojlanishi qonuni – yuzaga kelgan mulk shakli ertami-kechmi modifikatsiyalanishini belgilovchi zarurat.

Mulkning shakllanish qonuni– ne’matni yaratishning har qanday ijodiy mehnat jarayoni ertami-kechmi munosabatlarning muayyan ijtimoiy shakli bilan yakunlanadigan zarurat.

Mulkning shakllanishi va rivojlanishi qonuni– ayni vaqtning o‘zida mulkning tabiiy ravishda yuzaga kelgan shakl va turlarining «rasmiylashuvi»ni, shuningdek ularning ob’ektiv ravishda o‘zgarishi va modifikatsiyasini ifodalovchi ichki aloqalarni aks ettiruvchi qonun.

MAVZUGA DOIR AMALIY MASHQLAR :

1–misol. Siz – oldindan to‘lash sharti bilan tovar partiyasini xarid qilmoqchi bo‘layotgan korxona menejerisiz. Siz (barcha talabnomalarda tovar narxi va sifatining taxminan bir xil nisbati taklif etilayotganligini hisobga olgan holda) kimning sotish uchun talabnomasini afzal ko‘rgan bo‘lardingiz?

- a) davlat korxonasi;
- b) MCHJ;
- v) OAJ;
- d) to‘liq shirkat;

Javob: d) aynan to'liq shirkat doirasida shartnomaviy majburiyatlarni ijro etishga rag'batlantiruvchi omillar eng yuqori: garov sifatida muassislarning mol-mulki ham, ularning shaxsiy nufuzi ham ishtirok etadi.

2–misol. Biznesni tashkil etish aktsiyadorlik shaklining mutlaq afzalligi to'g'risidagi fikr to'g'rimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), biznesni tashkil etish u yoki bu shaklining afzalligi hamma vaqt nisbiy bo'lib, biznesning tavsiflariga va taqqoslash mezonlariga, masalan, boshqa tashkiliy muqobil variantlar doirasida transaksiya xarajatlarining miqdoriga bog'liq.

QUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Jamiyatning ko'p sonli ishtirokchilari nafaqat uning xo'jalik faoliyati natijalari uchun javobgardir.
2. Ishlab chiqaruvchining tabiiy huquqi hisoblangan mahsulotga bo'lgan huquq ishlab chiqarish vositalarining mulkdori – xo'jayinga o'tadi.
3. Kreditning birdan-bir shakli bu iste'molchiga avans berishdir.
4. Mulkdorlarning o'zlariga «biriktirilgan» mol-mulkni tasarruf etish huquqi borgan sayin davlat hisobiga o'tadi.
5. Oliy mulk davlat mulkining dastlabki shakli hisoblanadi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Mulkiy huquq sub'ektlariga nimalar kiradi?

- A. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, jamoalar, ularning birlashmalari va jamoat tashkilotlari va diniy tashkilotlar.
- B. Fuqarolarning oilaviy idoralari.
- C. Boshqa davlatlar, fuqaroligi bo'lgan shaxslar.
- D. Uy xo'jaligi tashkilotlari.

2. Mulkiy huquq ob'ektlariga nimalar kiradi?

- A. O'zbekiston Respublikasi hududidagi yer, yer osti boyliklari, ichki suvlar, havo havzasi, o'simlik va hayvonot dunyosi.

- B. Xizmat ko'rsatish ramzlari, sanoat belgilari.
- C. Foydali modellar, boshqa uyushmalar.
- D. Qimmat baho buyumlar va qog'ozlar belgisi.

3. Mulk huquqlarining ingliz huquqshunosi A.Onore tomonidan taklif etilgan (Onore ro'yxati) va quyidagi nechta unurni o'z ichiga olgan ta'rifi "to'liq" hisoblanadi:

- A. O'n bitta.
- B. O'n ikkita.
- C. O'n uchta.
- D. O'n beshta.

4. Mulk huquqlarining ingliz huquqshunosi A.Onore tomonidan taklif etilgan (Onore ro'yxati) ta'riflari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

- A. Egalik qilish, foydalanish hamda boshqarish.
- B. Xom ashyoning meros bo'yicha taqsimlanishi.
- C. Muddatsizlik, zararli foydalanishni taqiqlash, undirish ko'rinishidagi javobgarlik hamda qoldiq xususiyat huquqlari.
- D. Daromad olish, ashyodan o'zgaralar foydasiga voz kechish.

5. Ixtiyoriy shakldagi mulkning namoyon bo'lishi qator omillarga bog'liq. Jumladan:

- A. Mehnat sharoitlarini o'zgarishi.
- B. Mehnat sharoitlari va natijalarini tasarruf etish xususiyatlariga hamda mehnat sharoitlarini takror yaratishga.
- C. Asosiy usuli va natijalari qayta taqsimlashga.
- D. Ijtimoiy ahamiyatli ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Daromad olish huquqi deganda nimani tushunasiz?
2. Kapital qiymat huquqi deganda nimani tushunasiz?
3. Muddatsizlik huquqi deganda nimani tushunasiz?
4. Mulk huquqining tasnifi nima va uni O'zbekiston iqtisodiyotining amaliyotida qo'llash imkoniyatlarini izohlab bering?
5. Mulkning qanaqa shakllari mavjud?

9-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: MULKCHILIK SHAKLLARI RIVOJLANISH EVOLYUTSIYASI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Mulkchilik munosabatlarini amalga oshirishning tarixiy shakllari.
2. Mulkchilik shakllarini rivojlantirish evalyutsiyasi.
3. Mulkiy huquqlar taqsimotining tahlili.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Mulkchilik – kishilar o'rtasida ishlab chiqarish vositalari va mehnat mahsulini o'zlashtirish yuzasidan paydo bo'lgan va tarixan aniq bir shaklda namoyon bo'luvchi iqtisodiy munosabatlar.

Mulkchilik munosabatlari – mulkka egalik qilish, undan foydalanish, uni o'zlashtirish va tasarruf etish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar.

Nominal mulkdorlar sinfi– jamiyatning inson, ashyolarga va tabiiy kapitalga bo'lgan mulkdorlik yuridik huquqiga ega bo'lgan, ayni vaqtda iqtisodiy hokimiyatga ega bo'lmagan ijtimoiy guruhlar.

Oliy mulk – davlat mulkining dastlabki shakli hisoblanadi.

Real mulkdorlar sinfi– rasmiy institutlar ishlab chiqarish hamda shu bilan ishlab chiqariladigan mahsulotni taqsimlash va qayta taqsimlashda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lgan ijtimoiy guruhlar.

Xususiy mulkchilik – individning jamoaviy xo'jalik faoliyatidan ajralib chiqishini o'zida namoyon etadi.

MAVZUGA DOIR AMALIY MASHQLAR

1–misol. Ro'yxatdan davlatning subinstitutlarini tanlang (ya'ni davlat bajaradigan funktsiyalarni bajarishga qodir bo'lgan tashkiliy tuzilmalar):

- a) tadbirkor;
- b) aksiyadorlik jamiyati;
- v) klan (oilaviy-qarindoshchilik aloqalariga asoslangan tuzilma);
- d) universitet.

Javob: d), ishonchni xususiy qozonishga yo'naltirilgan tashkilotlar davlatning subinstitutlari hisoblanadi. Ushbu tuzilmalar doirasida munosabatlarni

gavdalantirish axborot almashishning narxdan boshqa kanallaridan, masalan, shaxsiy nufuzdan foydalanish imkonini beradi.

**QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR
TO‘G‘RIMI YOKI NOTO‘G‘RIMI?**

1. Sarmoyadorning shaxsiy maqsadi mulkdan olinadigan daromadini oshirishdan iborat.
2. Tabaqali mulk oldingi davrda asosiy mehnat sharoiti bo‘lgan tabiiy resurslarga tabaqali monopoliyalar shakllanishi bilan tavsiflanadi.
3. Firma kreditida mol beruvchi va sotuvchi to‘lash muddati uzaytirilgan sarmoyani oladi va xaridorga beradi.
4. Firma tovar ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish maqsadida iqtisodiy resurslarning ishlatuvchi tashkilotdir.
5. Xo‘jalik faoliyatining asosiy maqsadi - qoldiq daromad mulk egasining, barcha to‘lovlar amalga oshirganda keyingi daromadini ko‘paytirish, kiritilgan kapitaldan olinadigan foydani oshirish va mehnatdan keladigan daromadni yuksaltirishdan iboratdir.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Mulkchilikning eng dastlabki shakli jamoaviy mulk G‘arb huquqiy tizimining asos (antik taraqqiyot)ini tashkil etadi. U nechta asosiy xususiyat bilan tavsiflanadi?

- A. Ikkita.
- B. Uchta.
- C. To‘rtta.
- D. Beshta.

2. Jamoaviy mulkning asosiy xususiyatlari qaysi javobda to‘g‘ri keltirilgan?

- A. Jamoaviy mulk jamiyatga – uni to‘laqonli a‘zolar deb tan oluvchi individlar yig‘indisiga tegishli.
- B. Jamoaviy mulkni qayta taqsimlash.
- C. Jamoaviy huquq normalari bilan tartibga solish.
- D. Ijtimoiy ahamiyatli ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish.

3. Oliy mulkning asosiy xususiyatlariga nimalar kiradi?

- A. Mulk va hokimiyatning bo‘linmasligi hamda xizmat uchun mukofot sifatida resursni hadya qilish shaklida faoliyat bilan almashish.
- B. Biriktirilgan resurslarni tasarruf etish.
- C. Ishlab chiqaruvchining o‘z faoliyati natijalari.
- D. Ijtimoiy ahamiyatli ehtiyojlarini qondirish uchun foydalanish.

4. Ijtimoiy mulkning asosiy xususiyatlariga nimalar kiradi?

- A. Jamiyatning tabiiy resurslarga asoslanganligi.
- B. Ijtimoiy mulk ob’ektlaridan foydalanishning kontsession mexanizmi va ishlab chiqaruvchining o‘z faoliyati natijalariga mulkchiligi.
- C. Ijtimoiy mulkdan keladigan daromadlarni qondirish.
- D. Ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun foydalanish.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Tasarruf etish huquqi deganda nimani tushunasiz?
2. Foydalanish huquqi deb nimaga aytiladi?
3. Xavfsizlik huquqi qaysi huquq turlari bilan bog‘liqligini tushuntirib bering?
4. Egalik qilish huquqi deganda nimani tushunasiz?
5. Mulk huquqi ob’ekti va sub’ekti deganda nimani tushunasiz?

10-AMALIY MASHG‘ULOT
MAVZU: SHARTNOMA NAZARIYASI. TASHKILOTNI AMALIY
TAHLIL QILISH NAZARIYASI
ASOSIY KO‘RILADIGAN MASALALAR:

1. Shartnoma tushunchasi
2. Sotish to‘g‘risidagi shartnoma va yollash to‘g‘risidagi shartnoma
3. Shartnomalarning xillari
4. Tashkilot tushunchasi va institut bilan tashkilot o‘rtasidagi chegara
5. Transaksiya xarajatlarining ordinalistik nazariyasi asosida tashkiliy tuzilmalarni amaliy tahlil qilish

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Shartnoma – belgilangan institutsional doiralarda shaxslarning ongli ravishda va erkin tanlashi natijasi hisoblangan mulkchilik huquqlari bilan almashish va ularni himoyalash to‘g‘risidagi kelishuv.

Sotish to‘g‘risidagi shartnoma – bir xil darajada xatarga betaraf bo‘lgan shaxslar o‘rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshiriladigan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.

Yollash to‘g‘risidagi shartnoma – xatarga betaraf bo‘lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o‘rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv. Bunda xatarga qarshi shaxs xatarga betaraf bo‘lgan shaxsga o‘z harakatlari ustidan nazorat qilish huquqini topshiradi.

Tashkilot - hukmronlik munosabatlari, ya’ni ishtirokchilarining ayrimlari - «agentlar» tomonidan o‘z harakatlari ustidan nazorat qilish huquqining uning boshqa ishtirokchisi – «printsipal»ga topshirilishi asosida qurilgan muvofiqlashtirish birligi.

Shartnomaviy davlat – bu faqat unga fuqarolar tomonidan topshirilgan huquqlar doirasida va ularning manfaatlari yo‘lida kuch ishlatish monopoliyasidan foydalanuvchi davlat, fuqarolar esa soliqlarni to‘lashga majburiyat deb emas, balki o‘z zimmasiga ixtiyoriy ravishda olingan burch sifatida qaraydi.

Shartnoma munosabatlari – tovar ishlab chiqaruvchilar bo‘lmish korxonalar o‘rtasida bitimga binoan amalga oshadigan iqtisodiy aloqalar.

Shartnoma narxlari – tovarlarni ishlab chiqaruvchi bilan uni iste‘mol etuvchi o‘rtasidagi bitimga binoan xar ikkala tomonning roziligiga qarab belgilangan narx.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Shartnomani tuzishda shaxslar rasmiy va norasmiy me‘yorlarni muayyan bitim ehtiyojlari uchun qo‘llagan holda, ulardan foydalanishadi. Agar siz uchun shartnoma tuzish og‘zaki usulda amalga oshirish manfaat keltirsa u holda siz qanday yo‘l tutgan bo‘lar edingiz?

- a) Shartnoma kafolatlanishi shart;
- b) Shartnoma tuzuvchining huquqiy savodxonligini o‘rganish;
- v) “Lavz puldan ham qimmat” degan mashhur maqol orqali;
- d) a) va v) javob to‘g‘ri

Javob: d), institutsional iqtisodiyotda xar qanday shartnoma kafolatlanishi shart, ya‘ni rasmiy normalar asosida, balki “Lavz puldan ham qimmat” degan mashhur maqol orqali ham amalga oshirilishi mumkin bunda shartnoma tuzuvchi oila sha‘nini e‘tiborga oladi.

2–misol. Xatar va noaniqlik sharoitida hamma shaxslar ham bir xil harakat qilmaydi. Insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan ularning uchta xili mavjud: xatarga qarshi insonlar; xatarga betaraf munosabatda bo‘ladigan insonlar va xatarga moyil insonlar.

Siz insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan talabalik davrida qanday qabul qilasiz?

- a) xatarga qarshi insonlar munosabatida;
- b) xatarga betaraf insonlar munosabatida;
- v) xatarga moyil insonlar munosabatida;

Javob: a) talabalik davrida xatarga qarshi insonlar munosabatida bo‘ladi, chunki, yollash to‘g‘risidagi shartnoma – xatarga betaraf bo‘lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o‘rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga

oshirilishi mumkin. Talabalikda tuzilgan shartnoma talabani xatarga qarshi shaxs ekanligini ko'rsatadi.

3–misol. “Lavz puldan ham qimmat” degan mashhur maqolni institutsional nuqtai nazardan talqin eting. Unda qanaqa shartnoma ideali o'z aksini topgan?

Siz shu yo'sinda shartnoma tuzgan bo'lar edingizmi? Qanday ko'rinishdagi shartnomalarni?

- a) yollash to'g'risidagi shartnomalarni;
- b) og'zaki shartnomalarni;
- v) bir martalik kafolatlangan shartnomalarni;
- d) uzoq yillar birga faoliyat olib borayotgan oilaviy shartnomalarni.

Javob: b), v) va d) shartnomalar rasmiy va norasmiy normalarga javob beradi.

KEYS

“Nikoh shartnomasi” nima

“Qanday qilib oila qurishga ulgurmasdan turib, ajrashish, pulni bo'lish to'g'risida o'ylash mumkin?”, - deya jazavaga tushdi butun umr qonuniy nikohda yashagan bir ayol. “Mumkin, hatto kerak ham! Agar bu o'zini noxushliklardan himoya qilishning, balki oilani mustahkamlashning yagona usuli bo'lsa”, — deb hisoblaydi ko'plab yigitlar. Chet elda nikoh shartnomasi allaqachon sivilizasiyalashgan munosabatlarni ta'minlovchi normaga aylangan.

Nikoh shartnomasi — bu bo'lajak er-xotin o'rtasidagi, birinchi galda, oilaviy hayotning mulkiy tomonlari haqidagi yozma kelishuv. Mazkur hujjat notariusda tasdiqlanib, kelin-kuyovning har biri bittadan nusxasiga ega bo'ladi, asl nusxa esa huquqshunosda qoladi. Vaqt o'tishi bilan nikoh shartnomasining shartlarini o'zgartirish mumkin, bunda shartnomaning yangi matni o'sha notarial idorada tasdiqlanadi. Kelishuvni nikoh to'yidan oldin ham, undan keyin ham rasmiylashtirish mumkin. Birinchi holatda, u nikoh tuzilganidan keyin, ikkinchi holatda esa notariusda tasdiqlangan vaqtdan boshlab kuchga kiradi. Ushbu hujjat oilada asosan mulkiy munosabatlarni tartibga soladi, lekin unga siz istalgan bandlarni kiritishingiz mumkin.

Mazkur hujjat yordamida er-xotin birgalikdagi mulkning qonun bilan belgilangan rejimini o'zgartirishga haqli. Masalan, qonunga ko'ra, ajrashish holatida birgalikda qo'lga kiritilgan barcha mol-mulk teng ikkiga bo'linadi, shuningdek, sud er-xotinning shaxsiy buyumlarini qanday bo'lish masalasini ham hal etadi. Siz mol mulkka egalik qilishning istalgan shaklini tanlashingiz mumkin: birgalikda (umumiy), ulushli (hammada o'z ulushi) yoki alohida (ya'ni shaxsiy). Har biringizda shaxsiy mulkka ega bo'lish huquqi mavjudligi tufayli siz nikohgacha o'zingizga tegishli bo'lgan, shuningdek, sovg'alar yoki merosni ana shunday mulk deb atashingiz mumkin. Nikoh shartnomasida siz bir-biringizni, bolalarni va keksa ota onalarni boqish yuzasidan o'z huquq va majburiyatlaringizni, bir-biringizning daromadlaringizda ishtirok etish usullari va chegarasini, har biringiz umumiy g'aznaga qo'shadigan pul miqdorini belgilab olishingiz, shuningdek, mulkiy munosabatlarga taalluqli istalgan boshqa holatlarni kiritishingiz mumkin.

Nima bo'lmasin, «Nikoh shartnomasini rasmiylashtirish joizmi?» degan savolga huquqshunoslar tasdiqlovchi javobni berishadi. Birinchidan, ajrashgandan keyin bor-budidan ayriib qolish xatari kamayadi, ikkinchidan, siz shaxsiy mol mulkni o'zingizga biriktirasiz, uchinchidan, nikoh shartnomasi hamma vaqt tashkil etuvchi va to'sqinlik qiluvchi omil hisoblanadi. Masalan, er ajrashish holatida muayyan moddiy xarajatlarga duch kelishini bilgan holda oiladan ketish-ketmasligi to'g'risida yana bir bor o'ylab ko'radi.

Savollar:

1. Nikoh shartnomasida shartnomaviy munosabatlarning asosiy tamoyillariga amal qilinadimi?

2. Nikoh shartnomasini shartnomalarning qaysi turiga kiritish mumkin - klassik, neoklassik, yoki munosabat?

QUYIDA KELTIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Institut - o'zaro hamkorlikning umumiy doiralarini belgilaydi, tashkilot esa - o'zaro hamkorlik(lar)ning muayyan doiralarini belgilaydi.

2. Implisit shartnoma - oʻzida ham yollash toʻgʻrisidagi shartnomaning, ham sotish toʻgʻrisidagi shartnomaning unsurlarini birlashtiradi.
3. Bozor konstitutsiyasi shaxs va «tabiat» oʻrtasidagi hamkorlikni emas, balki shaxslar oʻrtasidagi oʻzaro hamkorlikni tartibga soluvchi meʼyorlar yigʻindisini oʻzida namoyon etadi.
4. Insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan ularning ikkita xili mavjud: xatarga qarshi insonlar; xatarga betaraf munosabatda boʻladigan insonlar.
5. “Yollash toʻgʻrisidagi shartnoma” atamasi yollanma xodim va ish beruvchining oʻzaro hamkorligi modelidan kelib chiqib, unda shu narsa nazarda tutiladiki, yollanma xodim – xatarga betaraf, ish beruvchi esa xatarga nisbatan qarshi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Shartnoma – nima?

- A. Bu belgalangan institutsional doiralarda shaxslarning ongli ravishda va erkin tanlashi natijasi hisoblangan mulkchilik huquqlari bilan almashish va ularni himoyalash toʻgʻrisidagi kelishuv.
- B. Bu qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayoni.
- C. Bu markazlashgan tizimdan chiqarishni oʻzida namoyon etadi.
- D. Bu mulkka egalik qilish huquqidan mahrum etish bilan bogʻliq boʻlmasa-da, bartaraf etishni talab qilmaydi.

2. Insonlarning xatarga nisbatan munosabatlari nuqtai nazaridan ularning nechta xili mavjud?

- A. Bular xatarga qarshi, betaraf va xatarga moyil insonlar.
- B. Bular xatarga betaraf munosabatda boʻladigan insonlar.
- C. Bular xatarga moyil insonlar.
- D. Bular shartnomani bir tomonlama amalga oshiruvchi insonlar.

3. Sotish toʻgʻrisidagi shartnoma – nima?

- A. Bir xil darajada xatarga betaraf bo'lgan shaxslar o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshiriladigan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.
- B. Xatarga qarshi shaxslar kelishuvi.
- C. Oldindan to'lab qo'yish uchun qilingan shartnoma.
- D. Xatarga betaraf bo'lgan shaxslar kelishuvi.

4. Yollash to'g'risidagi shartnoma – nima?

- A. Xatarga betaraf bo'lgan shaxs va xatarga qarshi shaxs o'rtasidagi kelajakda shartnomaning bajarilishi jarayonida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan vazifalar doirasini belgilab beruvchi kelishuv.
- B. Bir xil darajadagi kelishuv.
- C. Shaxslar tomonidan bir tomonlama shartnoma.
- D. Korxonalar o'rtasidagi o'zaro tovar va xizmatlar ayiraboshlash to'g'risidagi shartnoma.

5. Hukmronlik munosabatlari necha xilda bo'ladi va ular qaysilar?

- A. Oddiy, murakkab, personafikatsiyalangan va pozitsion.
- B. Murakkab, personafikasiyalangan
- C. Personafikasiyalangan
- D. Personafikasiyalangan va pozitsion.

6. Shartnomaning nechta bazaviy xili ma'lum?

- A. Ikkita.
- B. Uchta.
- C. To'rtta.
- D. Beshta.

7. Shartnoma munosabatlari qanday amalga oshiriladi?

- A. Tovarlarni ishlab chiqaruvchilar bo'lmish korxonalar o'rtasida bitimga binoan amalga oshadigan iqtisodiy aloqalar.
- B. Tovarlarni ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitim.
- C. Shartnoma asosida sotuvchi va sotib oluvchi maxsulot.
- D. Faqat yollash shartnomasida amalga oshiriladi.

8. Shartnoma narxlari – nima?

- A. Tovar ishlab chiqaruvchilar aloqalaridagi narx.
- B. Tovarlarini ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitimga binoan har ikkala tomonning roziligiga qarab belgilangan narx.
- C. Sotuvchi va sotib oluvchi maxsulotlari narxi.
- D. Iste'mol etuvchi shaxslar o'rtasidagi narx.

9. Shartnomaviy narx – nima?

- A. Tovar ishlab chiqaruvchilar aloqalaridagi narx.
- B. Tovarlarini ishlab chiqaruvchi bilan uni iste'mol etuvchi o'rtasidagi bitimga binoan har ikkala tomonning roziligiga qarab belgilangan narx.
- C. Bu shartnoma asosida sotuvchi va sotib oluvchi maxsulot ishlab chiqaruvchi va iste'mol qiluvchi yoki o'rtada turuvchi o'rtasidagi o'rnatilgan narxdir.
- D. Xatarga qarshi bo'lgan shaxslar o'rtasidagi kelishuv narxi.

10. Klassik shartnoma –nima?

- A. Unda o'zaro hamkorlikning barcha shartlari aniq va to'la-to'kis belgilangan, sotish to'g'risidagi shartnomadan hosil bo'lgan shartnoma.
- B. Unda kelishilmagan shartnoma esa, aksincha, o'zaro hamkorlikning aniq belgilanishini istisno etadi.
- C. O'zaro «munosabatli» shartnoma. sotish to'g'risidagi shartnomaning unsurlarini birlashtiradi.
- D. Sotish to'g'risidagi shartnomaning unsurlarini birlashtiradi.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Siz bugun qanday xildagi shartnomalarni tuzishingizga to'g'ri keldi?
2. Sotish to'g'risidagi shartnoma yollash to'g'risidagi shartnomadan qanday farq qiladi?
3. Shartnomalarning xillari bo'yicha misollar keltirib sharxlab bering?
4. Institut bilan tashkilot o'rtasidagi chegara qanday tavsifga ega?
5. Shartnoma shartlarini bajarmaganlik uchun sanksiyalar qanday amalga oshiriladi?

11-AMALIY MASHG‘ULOT
MAVZU:FIRMA NAZARIYASI. FIRMANI AMALIY TAHLIL QILISH
NAZARIYASI
ASOSIY KO‘RILADIGAN MASALALAR:

1. “Printsipal” bilan “agent” o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar muammosi
2. “Printsipal-agent” muammolarini hal etish variantlari
3. Firmaning ichki tuzilmasi
4. Firmalarning asosiy xillari
5. Mulkiy va tashkiliy huquqiy shakliga ko‘ra turlari.

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Firma – tovar ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish maqsadida iqtisodiy resurslarning ishlatuvchi tashkilotdir. Mulk egasining tavsifiga ko‘ra qo‘yidagi turdagi firmalar mavjud: davlat, xususiy tadbirkorlik va kapitalistik firmalar, har bir ochiq holda ular xo‘jalik faoliyatining asosiy maqsadi - qoldiq daromad mulk egasining, barcha to‘lovlar amalga oshirganda keyingi daromadini ko‘paytirish, kiritilgan kapitaldan olinadigan foydani oshirish va mehnatdan keladigan daromadni yuksaltirishdan iboratdir.

Tashkiliy madaniyat – tashkilot a‘zolari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga soluvchi va ularning jamoaviy bilimlari va tajribasining ifodasi hisoblangan me‘yorlar, qoidalar va an‘analar yig‘indisi.

“Printsipal-agent” muammosi – “agent”ning “printsipal” topshirig‘i va ko‘rsatmasini bajarishdagi hiylasi (nayrangi). Hiyla ishlatish (nayrang) axborot asimmetriyasi va “agent” faoliyati ustidan nazorat qilishning yuqori darajasi tufayli mumkin bo‘ladi.

Aralash tuzilma, agar bo‘linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to‘liq nazorat qilinsa, ikkinchi bo‘linma xoldingdagi kabi firma rahbariyatiga moliyaviy jihatdan qaram bo‘lsa, uchinchi bo‘linma esa operatsion mustaqillikka ega bo‘lib, multidivizional tuzilmadagi kabi o‘z xarajatini qoplash tamoyili asosida faoliyat ko‘rsatgan taqdirda, yuzaga keladi.

Multidivizional tuzilma – mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug‘rofiy belgi bo‘yicha o‘z xarajatini qoplash va o‘zini o‘zi moliyalash tamoyili

asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim muxtor ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

Xolding tuzilmasi – qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

Unitar tuzilma – hukmronlik munosabatlarining maksimal darajada markazlashuvini nazarda tutadi.

Aksiyalarning nazorat paketi – aktsiya egasiga aksioner jamiyatda amaldagi hukmronligini ta'minlaydigan aksiyalar miqdori.

Aksioner jamiyat – turli korxona, tashkilot, bank, kompaniya va ayrim shaxslar pul mablag'larini sherikchilik asosida va sohibkorlik maqsadida birlashtiradigan jamiyat.

Auditor firma – korxona va tashkilotlarning moliyaviy xo'jalik faoliyatini tekshirib beruvchi, ular ishining iqtisodiy ekspertizasini o'tkazuvchi firma.

Kartel – monopolistik birlashma shakli, kartel bitimlari ko'proq yirik trest va kontsernlar o'rtasida tuziladi.

Konsalting – bu ishlab chiqarishga ish yuzasidan xizmat ko'rsatish sohasida ixtisoslashgan firmalarning o'z mijozlariga maslaxat xizmati ko'rsatish va texnikaviy loyixalarni ekspertiza qilish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyatdir.

Konsorsium - firmalar yoki firmalar bilan hukumat o'rtasida muayyan amaliy, juda keng qo'llamdagi iqtisodiy loyixalarni amalga oshirish maqsadida shartnoma asosida tuzilgan vaqtinchalik birlashma.

Konsern – ishlab chiqarish diversifikasiyasi asosida tartib topadigan yirik, ko'p tarmoqli korporatsiya.

Kichik biznes – bozor iqtisodiyoti rivojlangan kapitalistik mamlakatlarda o'ziga mustaqil mayda korxonalarning daromad ko'zlovchi sohibkorlik faoliyati.

Ko'p ukladli iqtisod – turli mulk shakllari va xar-xil xo'jalik turlarining yaxlitligidan tashkil topgan iqtisodiyot.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. “Printsipal” bilan “agent”ning o‘zaro munosabatlari matritsasi

Agent		“Printsipal”	
		Nazorat qilish	Nazorat qilmaslik
	Vijdonan ishlash	1; 1 [St ₂]	1; 2 [St ₁ , P]
	Ishdan bo‘yin tovlash	0; -1	2; -2

Ushbu o‘yinda “printsipal” va “agent” strategiyasining mos kelmasligi muammosi yaqqol ko‘rinib turibdi. Bunda Nesh bo‘yicha muvozanat mavjud emas: “printsipal” va “agent” o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda optimal natijaga erishish tashkilotning rivojlanishi jarayonida yuzaga keladigan tahdid ostida bo‘ladi.

Siz korxona raxbari sifatida ushbu uyinni optimal natijaga erishishda qanday yo‘l tutgan bo‘lar edingiz?

- a) “Agentlar” raqobati orqali;
- b) “Agent»ning qo‘shma faoliyat natijalarida ishtirok etishi orqali;
- v) firma “agentlar” ittifoqi sifatida;
- d) rahbarlik lavozimidan foydalanish orqali.

Javob: a), b) va v) javoblar to‘g‘ri, chunki institutsional nazariyada “Printsipal-agent” muammolarini hal etish variantlariga yuqoridagi javoblar to‘g‘ri keladi.

2–misol. “Printsipal-agent” muammolarini hal etish variantlariga:

- “Agentlar” raqobatini;
- “Agent”ning qo‘shma faoliyat natijalarida ishtirok etishini;
- Firma “agentlar” ittifoqi sifatida ekanligini kritdik.

Siz yana qanday variantlarni tavsiya etgan bo‘lar edingiz?

- a) Axborotlar almashinishini erkinligi va shartnomalarni uzoq muddatligi orqali;
- b) Malakali xodimlarni tasdiqlovchi hujjatlarni mavjudligi uzoq muddatlilik shartnomani imzolashni bildiradi;
- v) Har bir xodimni foyda ulushiga aylantirish orqali;
- d) Shartnoma tuzish orqali;

Javob: a), b) Axborotlar almashinishini erkinligi va shartnomalarni uzoq muddatligi orqali hamda malakali xodimlarni tasdiqlovchi hujjatlarni mavjudligi uzoq muddatlilik shartnomani imzolashni bildiradi.

3–misol. Amaliyotda shartnoma majburiyatlari buzilishi turlarining quyidagi tasnifi qo'llaniladi: ishlarning bajarilmasligi yoki xazmatlar ko'rsatilmasligi; sifatsiz tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni yetkazib berish; to'liqsiz tovarlarni yetkazib berish; markalanmagan, shuningdek idishsiz yoki upakovka qilinmagan tovarlarni yetkazib berish; yetkazib berish muddatining kechiktirilishi, tovarlarni to'liq yetkazib bermaslik; to'lov, tovar-transport hujjatlarining kechiktirilishi; tovarlar (ishlar, xizmatlar) haqini to'lamaslik yoki o'z vaqtida to'lamaslik va.x.k.

Agar siz o'qish uchun to'lov shartnomasi majburiyatini buzgangizda sizga nisbatan universitet chora qo'lladi, masalan talabalik safidan chiqardi u holda siz qanday yo'l tutgan bo'lar edingiz?

Siz buni qanday shartlar asosida qabul qilasiz?

- a) e'tiroz bildirmayman;
- b) ushbu holga tushmaslik uchun doim to'lov kontraktini o'z vaqtida to'lab boraman;
- v) akademik ta'til olib moliyaviy imkoniyatlarimni oshirishga harakat qilaman;
- d) to'lov shartnomasida ko'rsatilgan summani uch barobar shaklda to'lab beraman va ushbu holatni takrorlamaslik uchun harakat qilaman.

Javob: a) va v) e'tiroz bildirmayman va akademik ta'til olib moliyaviy imkoniyatlarimni oshirishga harakat qilaman.

KEYS

Korporativ missiya transaktsiya xarajatlarini pasaytirish usuli sifatida .

Xodimlar soni 30-50 nafar kishigacha oshgan vaqtda, ko'rsatmali boshqaruv boshi berk ko'chaga kirib qoladi. Rahbar o'z buruqlari bajarilishining odatdagi aniqligi va uyg'unligi yo'qolib borayotganligini his qilgan holda qo'l ostidagilarning harakatlari ustidan nazoratni kuchaytirishga intiladi. Qat'iy talablarning rasmiy doiralariga siqib qo'yilgan xodimlar qarshilik ko'rsata

boshlaydi. Insonlar ularni qilishga majbur etgan narsalarga qaraganda o'z istaklariga mos keladigan narsalarni yaxshi qilishadi. Qadriyatlar tizimini bilish korxonada yuz berayotgan barcha tub jarayonlarni tushunish imkonini beradi.

Amaliyot. Toshkentdagi savdo kompaniyasi rahbariyati sanoat asbab-uskunolari tovarining bir turini ishlab chiqaruvchi zavod bilan birlashishga qaror qildi. Ikkala korxonaning ham direktorlari va xodimlari ish jarayonida uzviy aloqada bo'lishdi, ikkala korxonaning ham yagona kompaniya doirasidagi qo'shma faoliyat haqidagi tasavvurlari shunchalik har xil bo'lib chiqdiki, hatto birlashishning maqsadga muvofiqligini shubha ostiga qo'ydi.

Ana shunday birlashish samarasiz bo'lib chiqqan holatlarga ko'plab misollar keltirish mumkin. Muvaffaqiyatsiz chiqqan integratsiyaning asosiy sababi sifatida ko'pincha ishtirokchi korxonalarning korporativ madaniyatlaridagi farqlar tilga olinadi. Qadriyatlar xodimlarning xatti-harakatini belgilab beradi, shuning uchun agar qadriyatlar mos kelmasa, u holda har bir korxona xodimlarining faoliyati turli yo'nalishlarga ega bo'ladi. Natijada korxonalar kelisha olishmaydi, samarali o'zaro hamkorlikka ham erishilmaydi. Ular dastlab birlashib, so'ngra esa tarqalib vaqtni va pulni boy berishadi yoki o'zaro foydani qo'ldan chiqargan holda shunchaki birlasha olishmaydi. Harakatlarning birligiga erishish uchun umumiy qadriyatlarni shakllantirish zarur.

Tadbirkorlar shartnomalarni hamkorlik, yetkazib berish, to'lovlar shartlarini muhokama qilgan holda tuzishadi, qadriyatlarni birgalikda yaratish haqida muzokaralarni yuritish ko'nikmalari esa hali mavjud emas. Ko'pchilik uchun muzokaralar predmeti tushunarsiz va uning ahamiyati ham noma'lum. Ushbu sabablar tufayli mamlakatimizda mustaqil korxonalarning muvaffaqiyatli birlashganligiga juda ko'plab misollarni keltirish mumkin. Qo'shilish asosan xarid qilish yo'li bilan yuz beradi.

Qadriyatlar umumiy tizimini shakllantirish uchun birlashgan kompaniyani rivojlantirishning birgalikdagi yo'llari, kutilayotgan natijalar, missiyaning ijrosi haqidagi tasavvurlar aniqlanishi kerak. Savdo kompaniyasi bilan bo'lgan holatda birlashgan kompaniyani tashkil etish uchun resurs – biznes-mafkura talab qilindi.

Jamoa esa buni maxsus treningda shakllantirishga kirishdi. Yangi, yagona korxonaning missiyasi ishlab chiqildi. Korxonani tashkil etishning asosida yotuvchi tamoyillar aniqlandi. Shu jumladan kompaniya amal qiladigan qadriyatlar ham ishlab chiqildi, — kompaniya ishida ishtirok etuvchi yoki uning faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi guruhlarining ehtiyojlarini qondirish. Ana shunday guruhlar jumlasiga quyidagilar kiradi: mijozlar, mulkdorlar, xodimlar, menejment, yetkazib beruvchilar, sheriklar. Ushbu guruhlar bilan kompaniya o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tamoyillari belgilandi. Yangi sharoitda ishlash uchun qanaqa xodimlar talab etilishi, ularni nimaga va qanday o'qitish lozimligi ma'lum bo'ldi. Kelgusidagi motivatsiya tizimining shaklu-shamoyili paydo bo'ldi.

Bundan keyin butun jamoa harakatlarining xususiyatini belgilab beruvchi qadriyatlar tizimining shakllanishi qilingan ishlarning yakuni bo'ldi. Ikkala korxonaning ham xodimlari samarali o'zaro hamkorlik qilgan holda va belgilangan yo'l bo'yicha bir yo'nalishda harakatlanib, sa'y-harakatlarni umumiy maqsadga erishish yo'lida birlashtiradi.

Savollar:

1. Qadriyatlar korporativ tizimining belgilanishi va joriy etilishi muvofiqlashtirish va motivatsiya xarajatlarining miqdoriga qanaqa ta'sir ko'rsatadi?
2. Muzokaralar olib borish xarajatlarining uchta toifasini ajrating. Qadriyatlar korporativ tizimining joriy etilishi ushbu toifalardan qaysilariga ta'sir ko'rsatmaydi?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Tashkilot tarkibiga kiruvchi "agentlar" sonining o'sishi, agentlar harakati ustidan nazorat qilish uchun talab etiladigan "printsipal" xarajatlarining oshishini belgilab beradi.
2. Printsipal-agent muammosi – "agent"ning "printsipal" topshirig'i va ko'rsatmasini bajarishda uning nayrang qilish xavfi hisoblanadi.
3. Nazorat xarajatlarining ortishi "agentlar" sonining o'sishiga to'g'ri proporsional emas.

4. “Printsipal-agent” muammosini hal etishning birinchi varianti agentlar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytirishni talab qiladi.
5. Muammoni hal etishning ikkinchi varianti “agent” tomonidan qat’iy belgilanmagan, balki firma faoliyatining natijalariga bog‘liq bo‘lgan mukofotni to‘lashni nazarda tutuvchi yollash haqidagi shartnomaning tuzilishidan iborat.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. “Printsipal-agent” muammosi – nima?

- A. “agent”ning “printsipal” topshirig‘i va ko‘rsatmasini bajarishda uning nayrang qilish xavfi hisoblanadi.
- B. “agent” faoliyati ustidan nazorat qilish xarajatlari.
- C. Axborotga ega bo‘lish oqibati.
- D. “agent”ning xatti-harakat qilishi imkoniyati.

3. “Printsipal-agent” muammolarini hal etishning nechta varianti mavjud?

- A. Uchta.
- B. Oltita.
- C. Beshta.
- D. Cheksiz.

3. Firma ichki tuzilishining quyidagi nechta varianti keng tarqalgan?

- A. Uchta.
- B. Beshta.
- C. Multidivizional ko‘rinishda faqat.
- D. To‘rtta.

4. Unitar tuzilma - nima?

- A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi. Barcha asosiy qarorlar «printsipal» tomonidan qabul qilinadi, uning o‘zi nazoratni ham amalga oshiradi.
- B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o‘zida namoyon etadi.

- C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash.
- D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa.

5. Xolding tuzilmasi - nima?

- A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.
- B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.
- C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash va o'zini o'zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim tobiy ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.
- D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa.

6. Multidivizional tuzilma - nima?

- A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.
- B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.
- C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jug'rofiy belgi bo'yicha o'z xarajatini qoplash va o'zini o'zi moliyalash tamoyili asosida faoliyat ko'rsatuvchi yarim tabiiy ishlab chiqarish bo'linmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.
- D. Agar bo'linmalardan biri huddi unitar korxonadagi kabi firma rahbariyati tomonidan to'liq nazorat qilinsa.

7. Tashkiliy madaniyat - nima?

- A. Hukmronlik munosabatlarining eng yuqori darajada markazlashuvini nazarda tutadi.
- B. Qarorlar qabul qilish va «agentlar» harakatlari ustidan nazorat qilish jarayonini imkon qadar markazlashgan tizimdan chiqarishni o'zida namoyon etadi.

C. Mahsulotning xili, savdo markasiga qarab yoki jugʻrofiy belgi boʻyicha oʻz xarajatini qoplash va oʻzini oʻzi moliyalash tamoyili asosida faoliyat koʻrsatuvchi yarim tabiiy ishlab chiqarish boʻlinmalarini tashkil etishni nazarda tutadi.

D. Tashkilot aʼzolari oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarni tartibga soluvchi va ularning jamoaviy bilimlari va tajribasining ifodasi hisoblangan meʼyorlar, qoidalar va anʼanalar yigʻindisi.

8. Tashkiliy rivojlanish traektoriyasini belgilab beruvchi omillar jumlasiga quyidagilar kiradi:

A. Institutsional muhit, shu jumladan institutsional rivojlanish traektoriyasi va aktivlarning oʻziga xoslik darajasi.

B. Mamlakat aholisining umumiy soni

C. Xatarga nisbatan betaraf boʻlgan insonlar ulushi

D. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning umumiy darajasi.

9. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlari qaysi javobda toʻgʻri koʻrsatilgan?

A. Mulkiy huquqlarning tafsiflanish darajasi va egalik qilish va qoldiq qiymatni olish huquqlarining iqtisodiy subʼektlararo taqsimlanishi.

B. Tashkiliy-huquqiy shaklni tanlash mezonlarida transaksiya xarajatlarini mavjud emasligida.

C. Shartnomalar nazariyasi asosida

D. Xufyona iqtisodiyotni cheklash asosida.

10. Tashkilot –nima?

A. Hukmronlik munosabatlari, “agentlar” tomonidan oʻz harakatlari ustidan nazorat qilish huquqini “printsipal”ga topshirilishi.

V. Oʻzaro hamkorlikning umumiy doiralarini belgilaydi.

S. Transaksiya xarajatlarining tarkibini va miqdorini belgilaydi.

D. Korxonani biznes rejasi asosida tavsiflanishi

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. “Printsipial” va “agent” soʻzlari nimani anglatadi? Ular oʻrtasidagi munosabatlar nimalarga asoslanadi?

2. O'zbekiston bozorida ishlovchi chet el firmasining filiali qanday xildagi korxona jumlasiga kirishi mumkin? Javobingizni asoslashda qaysi omilarni hisobga olish lozim?
3. "Printsipal-agent" muammolarini hal etish variantlarini tavsiflab bering?
4. Firmaning ichki tuzilmasi institutsional iqtisodiyotda qanday shakllarga ajratilgan ular haqida ma'lumotlar bering?
5. Firmalarning asosiy xillariga tavsif bering?

12-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU:DAVLAT INSTITUTIONAL TASHKILOT SIFATIDA ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Davlatning funksiyalari
2. Davlatning institutsional tabiati
3. Davlatning shartnomaviy va ekspluatatorlik konsepsiyasi
4. Davlatning "muvaffaqiyatsizliklari"
5. Davlat xususiyatini baholash usullari va mezonlari

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Davlat – bu chegaralari uning fuqarolarga soliq solish qobiliyati bilan belgilangan jug'rofiy hududga joylashgan, hukmini amalga oshirishda qiyosiy ustunlikka ega bo'lgan tashkilot.

Byurokratik renta – bu o'zining lavozim mavqeidan noqonuniy tarzda daromad olish uchun foydalanuvchi davlat amaldori tomonidan olingan daromad (masalan, pora, sovg'alar va h.k.).

Byurokratiyaning iqtisodiy nazariyasi – bu ijtimoiy tanlov nazariyasining yo'nalishlaridan biri bo'lib, u qimmatbaho ne'matlarni ishlab chiqarmaydigan va daromatlari o'z faoliyatining natijalarini sotish bilan bog'liq bo'lmagan tashkilotlarning faoliyat ko'rsatishini o'rganadi.

Davlat buyurtmasi – davlat tomonidan muayyan maxsulot turini tayyorlash va uni iste'molchiga yetkazib berish, ishlab-chiqarish va ilmiy tadqiqot xarakteridagi ma'lum ishni bajarish bo'yicha korxona va xo'jaliklarga beriladigan topshiriq.

Davlat budjeti – davlat daromatlari va xarajatlarining pul bilan ifodalanadigan yillik majmui.

Davlat zayomlari – davlat budjetiga mablag' to'plashda kredit sifatida maydonga chiqadigan kredit-moliya faoliyatining bir ko'rinishi.

Davlat mulki – jamiyatdagi mulkchilikning shakllaridan biri, davlat mol mulkidan kelgan daromad budjetga tushadi.

Davlat qarzi – davlatning o'z fuqarolari, banklar, korxona va tashkilotlar, shuningdek xorij mamlakatlaridan qarzi.

Oliy mulk – davlat mulkining dastlabki shakli hisoblanadi.

Davlatning “muvaqqiyatsizliklari” - daromadlar va xarajatlarning mos kelmasligi, davlat faoliyati samaradorligining aniq mezonlari mavjud emasligi, oldinga qo'yilgan natijalardan farq qiluvchi natijalarga erishish ehtimoli va resurslarning noteng taqsimlanishi kiradi.

“Printsipal-agent” muammosi – “agent”ning «printsipal» topshirig'i va ko'rsatmasini bajarishdagi hiylasi (nayrangi). Hiyla ishlatish (nayrang) axborot asimmetriyasi va “agent” faoliyati ustidan nazorat qilishning yuqori darajasi tufayli mumkin bo'ladi.

Kriminal iqtisodiyot – qonunning (birinchi navbatda – Jinoiy va Fuqarolik kodekslarining) to'g'ridan-to'g'ri buzilishi va mulkchilikning qonuniy huquqlariga tajovuz qilish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat.

Shartnomaviy davlat – bu faqat unga fuqarolar tomonidan topshirilgan huquqlar doirasida va ularning manfaatlari yo'lida kuch ishlatish monopoliyasidan foydalanuvchi davlat, fuqarolar esa soliqlarni to'lashga majburiyat deb emas, balki o'z zimmasiga ixtiyoriy ravishda olingan burch sifatida qaraydi.

Ekspluatatorlik davlati o'z daromadini (soliq tushumlarini), aniqrog'i, - davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning daromadini oshirish uchun majbur qilish monopoliyasidan foydalanadi.

Ekstremlar vaziyatlar – mulk huquqini qayta taqsimlashni qonunning qabul qilinishi natijasida zarar ko'rgan tomonlarni xufyona harakat qilishga undaydigan holat.

Korrupsiya – lotincha (corruptio) so'zidan olingan bo'lib, buzilish degan ma'noni anglatadi. Korrupsiya – xavfsizlikka tahdid soluvchi hodisa va xufyona iqtisodiyotning ko'rinishidir.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR :

1–misol. Quyida keltirilgan jadvaldagi davlat budgetining asosiy moddalarini tahlil qilish asosida davlatning modeliga nisbatan xulosalar chiqaring:

Daromadlar (YaMMga nisbatan % hisobida)		Xarajatlar (YaMMga nisbatan % hisobida)	
To'g'ridan-to'g'ri soliqlar	12,0	Ijtimoiy xizmatlar,	15,7

Bilvosita soliqlar	11,4	shu jumladan:	
Mulkda ishtirok etishdan olinadigan dividendlar	1,4	mahalliy o'zini o'zi boshqarish	12,6
		uy xo'jaliklariga subsidiyalar	2,3
Boshqa mamlakatlarga berilgan kreditlar bo'yicha foiz	0,2	ijtimoiy sug'urta	0,8
		Davlat boshqaruvi	4,8
		Mudofaa	2,9
		Korxonalarga subsidiyalar	0,8
		Davlat qarziga xizmat ko'rsatish	0,2
Jami	26,0	Jami	27,9
		Budjet taqchilligi	1,9

a) shartnomaviy model;

b) ekspluatatorlik model.

Javob: a), davlat budjetining tuzilishini tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, soliq tushumlari budjet daromadlarining asosiy qismni tashkil qiladi (90 %). Ikkinchidan, mudofaa xarajatlarining ulushi 3 foizdan oshmaydi. Uchinchidan, davlat boshqaruvi xarajatlari ancha yuqori, biroq ularning miqdori mahalliy hokimiyat organlari va jamoat tashkilotlariga beriladigan subsidiyalar bilan solishtirilganda ancha kichik. To'rtinchidan, davlat xarajatlarining nisbiy miqdori "umumiy farovon" davlatlar guruhi bo'yicha o'rtacha darajaga yaqin.

2–misol. Soliq yuki asosan yuridik shaxslarning yelkasiga tushishi qaysi model uchun xos:

a) davlatning shartnomaviy modeli;

b) davlatning ekspluatatorlik modeli.

Javob: b), soliqlarning bevosita jismoniy shaxslar tomonidan to'lanishi o'z fuqarolarining farovonligini oshirishga yo'naltirilgan shartnomaviy davlat g'oyasiga yaqin. Fuqarolar davlat tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar haqini to'g'ridan to'g'ri to'lashadi. Aksincha, birinchi galda yuridik shaxslarga soliq solish fuqarolar bilan davlatning shartnomaviy munosabatlarida vositachini hosil qiladi.

3–misol. Davlat subinstitutlari sonining oshishi quyidagilarga olib keladi:

- a) davlat chegaralarining kengayishiga;
- b) davlat chegaralarining qisqarishiga;
- v) davlatning chegaralariga ta'sir ko'rsatmaydi.

Javob: b), masalan, xalqaro miqyosda ishchi kuchining erkin harakatlanishi oqibatida davlatning yaqin subinstitutlari sonining oshishi davlat o'z funksiyalarini bajarish uchun tasarruf etadigan aktivlar o'ziga xosligining pasayishini keltirib chiqaradi. Davlatning tasarrufidagi o'ziga xos aktivlar ichida qonunda qayd etilgan, kuch qo'llashdan foydalanish monopoliyasini (tovar belgisining o'xshashi), zamonaviy davlatlarning asosida yotuvchi hududiy yaxlitlik tamoyilini (aktivlar joylashgan joy bo'yicha), "ratsional byurokratlar" alohida guruhining shakllanishini (inson kapitalning o'ziga xosligi) ko'rsatamiz.

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Davlat jamiyatda rasmiy qoidalarining shakllanishida katta rol o'ynaydi va bu bilan institutsional muhitning o'zgarishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.
2. Bozor infratuzilmasi nafaqat axborot bilan almashish tarmoqlarini, balki tovarlar va xizmatlarning jismoniy harakatlanishi tarmoqlarini o'z ichiga oladi.
3. Davlat – zo'rlikni amalga oshirishda qiyosiy ustunliklarga ega bo'lgan, chegaralari uning fuqarolarga soliq solish qobiliyati bilan belgilangan jug'rofiy hududni qamrab oluvchi tashkilot.
4. Davlat – nazariy jihatdan faqat soliq undiruvchi tashkilot.
5. Davlat barcha mulkga egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Davlat – nima?

- A. Bu jamiyatda rasmiy qoidalarining shakllanishida katta rol o'ynaydi va bu bilan institutsional muhitning o'zgarishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.
- B. Bu jug'rofiy hududga joylashgan tashkilot.
- C. Bu fuqarolarga soliq soluvchi tashkilot.
- D. Bu jamiyatda norasmiy qoidalarni qo'llovchi tashkilot.

2. Diversifikatsiya – nima?

- A. Bu korxonaning faoliyat sohalari va ishlab chiqaradigan maxsulot turlarining kengayishi.
- B. Bu jamiyatda rasmiy qoidalarning shakllanishi.
- C. Bu jamiyatda norasmiy qoidalarning shakllanishi.
- D. Bu boshqaruvni eng samarali mexanizmi.

3. Adam Smit XVIII-asrning ikkinchi yarmidayoq davlatning asosiy majburiyatlarini qanday doirasini belgilab berdi?

- A. Jamiyatni kuch ishlatish va boshqa mustaqil jamiyatlarning bostirib kelishidan himoyalash.
- B. A'zolari jabrlashdan himoyalash.
- C. Kichik guruhlar manfaatlarini himoyalash.
- D. Qonunlarni kirituvchi tashkilot.

4. Yangi institutsionalistlarning hozirgi talqinida davlatning funktsiyalari nimalardan iborat?

- A. Mulkchilik huquqlarini tavsiflash, himoya qilish va axborot bilan almashish tarmoqlarini barpo etish.
- B. Tovarlar va xizmatlar bilan bozorni ta'minlash
- C. Tarmoqlarni doimiy nazorat qilish
- D. Huquqni doimiy boshqaruvda saqlash.

5. Davlatning qanday “Muvaffaqiyatsizliklari” mavjud?

- A. Daromadlar va xarajatlarning mos kelmasligi va davlat faoliyati samaradorligining aniq mezonlari mavjud emasligi.
- B. Tarmoqlarni doimiy yangilanishi.
- C. Resurslarning teng taqsimlanishi.
- D. Fan-texnikani joriy etilishi.

6. J.Byukenen o‘z asarlarida davlatning jamiyatdagi roliga alohida e’tibor qaratadi, ya’ni davlat -?

- A. Himoya qiluvchi ham ishlab chiqaruvchi vositadir.
- B. Mulk va hokimiyatning bo‘linmasligi.

C. Xizmat uchun mukofot sifatida resursni hadya qiluvchi.

D. Mehnat sharoitlarini ishlab chiqaruvchi.

7. Yangi institutsionalistlarning hozirgi talqinida davlatning funktsiyalari nechta?

A. 6 ta

B. 4 ta

C. 5 ta

D. 3 ta

8. Davlatning «muvaffaqiyatsizliklari» nechta qismga ajratiladi?

A. 4 ta

B. 3 ta

C. 5 ta

D. 2 ta

9. Qanday sharoitda shartnomaviy davlat mavjud bo‘ladi?

A. Davlat faoliyatining aniq konstitutsiyaviy doiralarining mavjud bo‘lishida.

B. Faqat fuqarolarning davlat faoliyatida ishtirok etishida.

C. Mulkchilik huquqlarini faqat davlat taqsimlashida.

D. Muqobil mexanizm sifatida budjet institutining mavjud bo‘lishida.

10. Shartnomaviy davlatning maqsadi – nima?

A. Jamiyat a’zolarining umumiy daromadi (YaIM)ni ko‘paytirish, transaktsiya xarajatlarini pasaytirish.

B. Davlat apparatini nazorat qiluvchi guruhning rentasini (soliq tushumlarini) ko‘paytirish.

C. Shaxslar o‘rtasidagi qator bitimlarda kafillik, mulkchilik huquqlarini tavsiflash va himoya qilish.

D. Kafil roli bilan chegaralanmagan holda iqtisodiy va ijtimoiy o‘zaro hamkorlikka faol aralashish.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR

1. “Davlat”ga ta’rif bering. Davlatning institutsional mohiyatini tushuntirishga urinib ko‘ring. Ta’rifdan kelib chiqib, davlatning asosiy funktsiyalarini sanab bering.

2. Davlat, institutlar va iqtisodiy tizim o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?
3. Davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi chegarasi nima bilan belgilanadi?
4. Davlatning shartnomaviy va ekspluatatorlik tabiati nima?
5. Adam Smit davlatning asosiy majburiyatlari doirasini qanday belgilab bergan?

13-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU: OILA VA UY XO'JALIGI FAOLIYATINING NAZARIY ASOSLARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Uy xo'jaligi iqtisodiyot sub'ekt sifatida
2. Uy xo'jaligi faoliyat ko'rsatishida mutaassiblikning roli
3. Uy xo'jaligining xillari
4. Uy xo'jaligi iqtisodiyoti va oila boshqarishning kontseptual asoslari
5. Uy xo'jaliklari daromadi va xarajatlari tarkibi va ularning o'zgarish tendensiyasi

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Uy xo'jaligi – bu inson kapitalini ishlab chiqarishning umumiy vazifalari, yashash, budjet va oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhidir.

Iste'mol xarajatlari – tovarlar va xizmatlarni yakuniy iste'mol qilish maqsadida xarid qilish uchun qilingan xarajatlar. Uy xo'jaliklari va davlatning iste'mol xarajatlariga bo'linadi. YaIMning xarajatlariga ko'ra tarkibida eng katta va barqaror komponent.

Iste'mol narxlar indeksi – o'rtacha oila tomonidan, odatda, iste'mol qilinadigan tovar va xizmatlar narxining bazis davriga nisbatan o'zgarishi o'rtacha darajasini aks ettiradigan ko'rsatkich, inflyatsiya ko'rsatkichi sifatida ishlatiladi.

Iste'molga o'rtacha moyillik – iste'mol xarajatlarining daromaddagi (yoki shaxsiy tasarrufdagi daromad hajmidagi) hissasi.

Iste'molga (jamg'arishga) chegaralangan moyillik – iste'mol xarajatlaridagi (jamg'arish hajmigi) o'zgarishning bu o'zgarishni keltirib chiqargan daromadlarning (SHTDdagi) o'zgarish miqdoridagi ulushi.

Mehnat bozori – bu ish kuchini oldi-sotdi qilish munosabatini bildiradi. Bu yerda tovar bozoridan farqli o'laroq, insonning o'zi emas, balki uning mehnat qilish qobiliyati, oldi-sotdi tuzish asosida, ma'lum muddatga sotiladi. Ish kuchi avval iste'mol etilib, sungra uning xaqi to'lanadi.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR :

1–misol. Universitetning iqtisodiyot fakultetidagi o'qishini endigina tugallagan qiz (yoki yigit) tijorat firmasiga menejer bo'lib ishga kiradi. Oliy

iqtisodiy ma'lumot haqidagi diplom uning egasida maxsus (o'ziga xos) inson kapitali mavjudligidan dalolat beradimi?

a) ha;

b) yo'q.

Javob: b), universitet ma'lumoti haqidagi diplom uning egasida universal, ya'ni ixtisoslashmagan bilimlar mavjudligidan dalolat beradi. Maxsus (o'ziga xos) inson kapitali muayyan tashkilotda muayyan vazifalarning bajarilishi natijasida to'planadi: inson bir joyda qanchalik uzoq vaqt ishlasa, u mazkur tashkilot uchun maxsus (o'ziga xos) bo'lgan bilim va qo'nikmalarning shunchalik katta hajmini to'playdi. Shuning uchun xodim egallagan inson kapitalining maxsusligi (o'ziga xosligi)ni baholash mezonini bo'lib diplom emas, balki tashkilotdagi ish staji xizmat qiladi.

2-misol. Bir kishidan iborat uy xo'jaligining xilini shartli oylik budjetning quyidagi tuzilmasi asosida tahlil qiling:

Daromadlar			Xarajatlar		
Moddalar	ming so'mda	% da	Moddalar	ming so'mda	% da
Ish haqi	200	23,5	Ovqatlanish	150	23,8
Qo'shimcha ish	320	37,7	Kommunal xarajatlar	120	19,0
Nomuntazam ish haqlari	250	29,4	Nooziq-ovqat tovarlar	80	12,7
Dividendlar (renta)	80	9,4	Ta'lim	60	9,5
Jami	850	100	Dam olish	220	35,0
			Jami	630	100
			Jamg'armalar	+220	25,9

a) bozor;

b) o'tish;

v) buyruqbozlik;

d) aniqlanmagan.

Javob: b), daromadlar tarkibi uy xo'jaligining o'tish xiliga mansubligidan dalolat berib turibdi: daromadlar iqtisodiyotning oshkora va (asosan) xufyona sektorlarida bandlikdan kelib tushadi. Dam olish xarajatlarining yuqori ulushi bozorda xizmatlarning ancha katta to'plami ko'rsatilganligidan dalolat bersa-da,

ushbu "bozor" dalil-isboti nooziq-ovqat tovarlar uchun xarajatlarning juda past ulushi bilan "tenglashtiriladi".

3-misol. OO‘Yuga o‘qishga kirishda ota-onalar o‘zining farzandlarini abituriyent sifatida “sug’urta qilish” uchun o‘z vaqtida abituriyentning otasi bilan bir maktabda o‘qigan dekan o‘rinbosari bilan uzoq vaqtdan buyon saqlanib kelayotgan aloqadan foydalanishga qaror qilishadi. Bunday xatti harakat ko‘proq uy xo‘jaligining qaysi xiliga xos?

- a) bozor;
- b) o‘tish;
- v) buyruqbozlik;
- d) v) yoki b).

Javob: d), buyruqbozlik iqtisodiyoti doirasida aloqa uy xo‘jaligining faoliyat ko‘rsatishida asosiy rolni o‘ynadi. Shuning uchun oila farovonligining darajasi aynan keng va tabaqalangan aloqalarning mavjudligi bilan belgilandi. Ikkinchi tomondan, o‘tish iqtisodiyotida aloqalar uy xo‘jaligining resurslaridan biri bo‘lgani holda muhim rol o‘ynashda davom etmoqda (Rouzning fikriga ko‘ra, aloqalar va poralardan foydalanish «resurs portfeli»ning oltita qismidan biri sifatida ishtirok etadi).

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO‘G‘RIMI YOKI NOTO‘G‘RIMI?

1. Uy xo‘jaligi iqtisodiy faoliyatning muhim sub’ektlaridan biri hisoblanib, nafaqat oila yoki xo‘jalik, balki butun mamlakat aholisining farovonligi uning natijalariga bog‘liq.

2. Uy xo‘jaligi iqtisodiyotning yirik sektori sifatida tijorat korxonalari va davlat bilan bir qatorda barcha makroiqtisodiy tartibga solish jarayonlarida ishtirok etadi.

3. Oila deganda - bir uyda yashashi oila-qarindoshchilik aloqalarining umumiyliги bilan birlashgan guruh tushuniladi.

4. Uy xo‘jaligi bu inson kapitalini ishlab chiqarishning umumiy vazifalari, yashash, budget va oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhidir.

5. Uy xo‘jaligining asosiy funksiyasini inson kapitalini shakllantirish, undan foydalanish va saqlash deb belgilash lozim.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Uy xo‘jaligi iqtisodiyoti qanday tasnifga ega?

- A. Uy xo‘jaligi iqtisodiy faoliyatning muhim sub’ektlaridan biri hisoblanib, nafaqat oila yoki xo‘jalik, balki butun mamlakat aholisining farovonligi uning natijalariga bog‘liq.
- B. Uy xo‘jaligi iqtisodiyotning xizmat ko‘rsatish sektorida faoliyat yuritadi.
- C. Uy xo‘jaligining tarkibi faqat yirik oilalar jumlasiga asoslanadi.
- D. Oila biznesi (tadbirkorligi)ni tashkil etish faqat oila mulkiga asoslanishi kerak.

2. Oila deganda nimani tushunasiz?

- A. Bir uyda yashashi oila-qarindoshchilik aloqalarining umumiyligi bilan birlashgan guruh tushuniladi.
- B. Umumiy vazifalar, yashash joyi, budget va odatda oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhini o‘zida namoyon qiladi.
- C. Mol-mulki yagona bir guruhga tegishli boshqaruvga aytiladi.
- D. Yashash joyi bir bo‘lgan yagona makonga aytiladi.

3. Uy xo‘jaligi deganda nimani tushunasiz?

- A. Bir uyda yashashi oila-qarindoshchilik aloqalarining umumiyligi bilan birlashgan guruh tushuniladi.
- B. Inson kapitalini ishlab chiqarishning umumiy vazifalari, yashash, budget va oila-qarindoshchilik aloqalari bilan birlashgan kishilar guruhidir.
- C. Mol-mulki yagona bir guruhga tegishli boshqaruvga aytiladi.
- D. Yashash joyi bir bo‘lgan yagona makonga aytiladi.

4. Uy xo‘jaligining asosiy funksiyasi nima?

- A. Uy xo‘jaligining asosiy funksiyasini inson kapitalini shakllantirish, undan foydalanish va saqlash deb belgilash lozim.
- B. Bu o‘z navbatida, insonning bilimlarini shakllantirishga qaratilgan faoliyat.
- C. Bu o‘z navbatida, insonning amaliy ko‘nikmalari va mehnatga tirishqoqligining yig‘indisi sifatida tushuniladi.
- D. Bu o‘z navbatida oila mulkini tashkil etadi.

5. Uy xo‘jaligining asosiy maqsadi nima?

- A. Inson kapitalini shakllantirish.
- B. Inson kapitalidan foydalanish.
- C. O‘z a‘zolariga kutilmagan holatlar yuzaga kelishidan qat’i nazar kafolatlangan farovonlik darajasini ta’minlashdan iborat.
- D. Insonning amaliy ko‘nikmalari.

6. Uy xo‘jaligining qanday xili mavjud?

- A. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi.
- B. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi va buyruqbozlik iqtisodiyoti instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi.
- C. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi va buyruqbozlik iqtisodiyoti instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi hamda buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi uy xo‘jaligi.
- D. Bozor instituti hukmronligi sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi va buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida faoliyat ko‘rsatuvchi.

7. Uy xo‘jaligining iste’mol xarajatlariga nimalar kiradi?

- A. Kundalik va uzoq muddat foydalanishga va xizmatlarga qilinadigan iste’mol xarajatlariga.
- B. Faqat investitsiyalarga qilingan xarajatlarga.
- C. Ishlab chiqarish vositalariga va ko‘chmas mulkka qilingan xarajatlarga.
- D. Import tovarlariga qilingan xarajatlarga.

8. Buyruqbozlik iqtisodiyotida uy xo‘jaligi qanday tasnifga ega?

- A. Inson kapitalini shakllantirish.

B. Inson kapitalidan foydalanish.

C. O'z a'zolariga kutilmagan holatlar yuzaga kelishidan qat'i nazar kafolatlangan farovonlik darajasini ta'minlashdan iborat.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

9. Oilaning asosiy maqsadli funksiyasi – bu

A. Insonni dunyoga keltirish

B. Inson kapitalini takror tiklash va saqlash

S. Umumiy budjet tuzilmasini ta'minlash

D. Birgalikda xo'jalik yuritish

10. Uy xo'jaligining asosiy maqsadli funksiyasi – bu

A. Insonni dunyoga keltirish

B. Inson kapitalini takror tiklash va saqlash

S. Umumiy budjet tuzilmasini ta'minlash

D. Birgalikda xo'jalik yuritish

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Oila bilan uy xo'jaligi o'rtasidagi farq nimada?

2. Uy xo'jaligini yuritish va inson kapitalini shakllantirishda qanday vazifalar (funktsiyalar) amalga oshiriladi?

3. Uy xo'jaligining qanaqa shakllari mavjud va ularning bir-biridan farqi nimada?

4. Uy xo'jaligining xillariga tavsif bering?

5. Uy xo'jaligi iqtisodiyoti va oila boshqarishning kontseptual asoslarini aytib bering?

14-AMALIY MASHG'ULOT

MAVZU:RIVOJLANISHNING INSTITUTIONAL NAZARIYASI VA TASHKILIIY INNOVATSIYA SUB'EKTLARI

ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Innovatsiyalar davri. Radikal innovatsiyalar
2. Jamiyatdagi o'zgarish vositalari
3. Barqaror rivojlanish tadqiqotlari metodologiyasi
4. Iqtisodiy o'zgarishlar
5. Barqaror rivojlanish muammosini tadqiq etish

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Innovatsiya – korxonaning savdo ishlab chiqarish, investitsion va moliyaviy faoliyatida boshqaruvning yoki texnologiyaning yangi yutuqlaridan foydalanish.

Iqtisodiy o'sish sifati – iqtisodiy o'sishning umumlashgan sifat xarakteristikasi bo'lib, uning qanday sarflar bilan ta'minlangani va qanday ijtimoiy iqtisodiy natija berganligini ifodalaydi.

Nou-xau - korxona tomonidan patentlanmagan, lekin rasman hujjatlashtirilgan texnika, texnologiya, axborot, tijorat, boshqaruv bilimlari yig'indisi.

Venchur va innovatsiya tuzilmalar – tashkiliy tuzilmalarning zamonaviy ko'rinishi hisoblanadi. Bu ikki nom muayyan darajada sinonim hisoblanadi. Inglizcha «venturi» so'zi «tavakkal ish» degan ma'noni bildiradi. Odatda, biznesda tavakkal ish innovatsiyalar, ya'ni yangi texnologiyalar, tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarishdan iboratdir. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan barcha mamlakatlarda kichik biznesda ana shunday tuzilmalar tashkil etiladi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bu bozorning tez o'zgarayotgan sharoitlariga tez munosabat bildirishning eng istiqbolli yo'lidir.

Sanoat nusxasi – bu maxsulotning taaluqli bo'lgan badiiy va badiiy konstruktorlik yechimidir. Sanoat nusxalari xajmli (buyurtma shaklda: ya'ni

model), tekis yuza (rasm) va aralash (kombinatsiyalashgan) ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Sanoat nusxasi muallifi – mualliflik huquqiga ega bo'ladi va bu huquq tortib olib bo'lmaydigan shaxsiy huquq hisoblanadi va davlat tomonidan muddatsiz himoya qilinadi va patent bilan tasdiqlanadi. Patent 10 yilga beriladi va yana 5 yilga uzaytirilish huquqi kafolatlanadi.

Sanoat nusxasiga patent – sanoat nusxasi muallifiga: uning qonuniy vorisiga yoki tegishli shartnoma va arizada bu narsa qayd etilgan bo'lsa, u holda yuridik shaxsga berilishi mumkin. Dastlabki arizada bu ko'rsatilmagan bo'lsa, u holda sanoat nusxasi Davlat Reestriga kiritilguncha bo'lgan muddatda qo'shimcha ariza bilan amalga oshirilishi mumkin.

Intellectual tovarlar bozori – bu bozorning maxsus turi bo'lib, aqliy mehnat maxsuli bo'lmish tovarlar va xizmatlarning ayirboshlashini bildiradi. Bu bozorda sotuvchilar va xaridorlar maxsus tovar hisoblangan ilmiy g'oyalar, texnikaviy yangiliklar, san'at va adabiyot asarlari, xilma-xil axborotlarni oldi-sotdi etish yuzasidan munosabatda bo'ladilar.

Informatsiya va texnologiyalar jahon bozori (ITJB) — intellektual faoliyat natijalari ayirboshlash xalqaro sohasi.

Diversifikatsiya – korxonaning faoliyat soxalari va ishlab chiqaradigan maxsulot turlarining kengayishi.

Gudvill – Yangi texnologiyalar, samarali boshqaruv tizimining qo'llanilishi natijasida qo'shimcha daromad olishga imkon beradigan, korxonada hosil bo'ladigan nomoddiy aktivlarining bir turi.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Dastlab «Kelajak tongi» korxonasida o'rtacha doimiy xarajat umumiy xarajatlarning 30 foizini tashkil qilar edi. Ishlab chiqarishning xarajatlari ko'ra foydaliligi (rentabelligi) esa 40 foizga teng edi. Inflyatsiya jarayoni natijasida o'rtacha doimiy xarajatlarda 10 foiz, o'rtacha o'zgaruvchan xarajatlarda esa 20 foizga o'sdi. Agar korxona maxsulot narxini 17 foizga oshirsa, xarajatlarga ko'ra ishlab chiqarish rentabelligi nimaga teng bo'ladi.

Javob: 13%.

2–misol. Xom ashyo uchun qilingan xarajatlar o'zgaruvchan xarajatlarning 40 foizini tashkil qiladi. Bitta maxsulot hisobida xom ashyoga ketgan xarajat 130 foizga oshganidan keyin «Dilnoza» savdo ishlab chiqarish korxonasi ishlab chiqarish xajmini o'zgartirdi. Bunda boshqa o'rtacha uzgaruvchan va doimiy xarajatlar o'zgarmaydi, o'rtacha umumiy xarajatlar esa 233 so'mga ortdi. Agar bu o'zgarishgacha bitta maxsulotga ketgan o'rtacha umumiy xarajat 500 so'm, o'rtacha doimiy xarajat esa 100 so'mga teng bo'lsa, firma ishlab chiqarish xajmini necha foizga o'zgartiradi?

Javob: 30% so'm

KEYS

IBM korporatsiyasidagi samaradorlik masalalari.

IBM so'zi – international business machines so'zlarining qisqartirilgan shaklidir. U 1911 yilda hisoblash texnikasi ishlab chiqaradigan bir qator firmalarning birlashishi natijasida tashkil topgan. U kompyuter texnologiyalarini yetishtirib berish bo'yicha dunyodagi eng yirik firmalardan biri hisoblanadi.

XX asrning birinchi yarim yilligidagi IBM firmasining tarixi Tomas J. Vatson nomi bilan to'liq bog'liqdir. U IBM ni mayda firmadan yirik korporatsiyaga aylantirishgacha bo'lgan davrda boshqardi.

IBM tarixidagi keyingi bosqich uning o'g'illari – Artur va xususan, kichik Tomas Vatsonlar bilan bog'liq. Ularning rahbarligi ostida IBM tarmoqda hukmron vaziyatga ega bo'lgan yirik korporatsiyaga aylandi.

IBM o'z faoliyatining boshlang'ich davrida boshqa kompaniyalarni sotib olishga intilmadi, balki uning o'zi bir qator kompaniyalarning aralashmasi, ya'ni konglomerati edi. 30-yillarda "Otomatik skeyl" va "Neyshnl skeyl" larni sotib oldi. Tabulyatorli mashinalar sohasida "Tiketograf kompani" va "Pirs ekkaunting kompani" larni sotib oldi, shuningdek, "Ellis" va uning "Elektromatik tayprayter" deb nomlangan bo'linmasini sotib oldi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, "Elektromatik tayprayter" keyinchalik "Ofis prodakts divijn" ning asosiga aylandi.

Biroq, IBM ning bu kabi faolligi ikkinchi jahon urushi arafasida yakun topdi. 70-yillarga kelib kompaniya yana faolligini oshira boshladi. Bu vaqtda u o'zining asosiy ishiga asoslangan edi. IBM barcha kompaniyalarga yuqori o'sish ko'rsatkichlariga ichki omillarning ta'siri ostida erishganligini ochiq-oydin namoyish etdi. Boshqa kompaniyalarni sotib olish hisobidan kengayib borayotgan ko'plab tashkilotlardan farqli ravishda IBM o'z muvaffaqiyatiga og'ir mehnat yo'li bilan erishdi, ya'ni mulkni sotib olish kompaniya stiliga to'g'ri kelmasdi.

Korporatsiyaning shiori xususiy ishlab chiqarishni rivojlantirish edi.

Mohiyatan olib qaraganda, IBM jahon sanoatida o'ziga xos muhim o'rin egallaydi. U dunyoning eng yirik korporatsiyalari qatoridan o'rin olgan bo'lib, faqatgina neft kompaniyalari, avtomobil korporatsiyalari va yapon savdo firmalaridan keyingi o'rinlarda turadi. Kompaniya tarkibida quyidagilar faoliyat ko'rsatadi: 8 ta mamlakatda joylashgan 9 ta ilmiy-tadqiqot laboratoriyalari, 14 ta mamlakatda joylashgan 24 ta zavod, 127 ta mamlakatda joylashgan firma vakolatxonalari. 80-yillarda kompaniyada ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflangan xarajatlar har yili 3,5 mlrd. dollarni tashkil etgan.

1964 yildan 1974 yilgacha bo'lgan davrda IBM ning yillik aylanmasi 3,2 mlrd. dollardan 12,7 mlrd dollargacha o'sdi, bunda o'rtacha yillik o'sish sur'atlari 14,8% ni tashkil etdi; 1974 yildan 1984 yilgacha bo'lgan davr ichida 12,7 mlrd dollardan 27,4 mlrd dollargacha ko'tarildi (8%); 1984 yildan 1990 yilgacha bo'lgan davrda 27,4 mlrd dollardan 69 mlrd dollargacha ko'tarildi (25%). 1990 yilda foyda hajmi 6 mlrd dollarni tashkil etdi. Biroq, 1991 va 1992 yillarda savdo hajmlari 64,7 va 64,5 mlrd dollargacha pasaydi. 1991 yilda firma foyda olish o'rniga 1,4 mlrd. dollar hajmida zarar ko'rdi.

40-50 yillar davomida IBM yetakchi, biroq AQSH dagi ko'plab kompyuter ishlab chiqaruvchi kompaniyalarning biri hisoblangan kompaniya sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, ilmiy-texnik ishlanmalar sohasidagi burilish, ya'ni 60-yillar boshida 360 markali mashinalar seriyasining yaratilishi IBM ni tarmoqdagi misli ko'rilmagan yetakchi kompaniyaga aylantirdi. Bu seriyagacha IBM ko'p yillar davomida 11 mingta elektron hisoblash mashinalarini ishlab chiqargan edi.

360 seriyasini ishlab chiqarish yakunlanganda ularning umumiy miqdori 35 minggacha o'sdi.

IBM RSA, "Djeneral elektrik", "Yunivak" va "Kontrol deyta" kabi firmalar bilan raqobat kurashida muvaffaqiyat qozondi. 50-yillarda ushbu firmalar IBM ning bir qator loyihalarini zarar bilan yakunlanganidan so'ng bozordagi tashabbusni qo'lga kiritishga harakat qilishdi. Biroq, kompaniyadagi tijoriy muvaffaqiyatga ega bo'lmagan bir qator modellarning ishlab chiqishda yig'ilgan tajriba va aqliy salohiyat kabilar IBM ga 360 seriyasini yaratish imkonini berdi.

Aynan shu ilmiy-texnik muvaffaqiyat IBM ni katta elektron hisoblash mashinalarining jahon bozorida hukmron pozitsiyani egallashiga imkon yaratdi. 1950 yilning 1 yanvarida "IBM world trade" ga asos solindi. Uning tarkibiga firmaning ishlab chiqarish va savdo bo'linmalari kirdi. Ushbu bo'linmalar asrning boshlarida Germaniyada (1910 y), Fransiyada (1914 y), Yaponiyada (1925 y), Kanada va Braziliyada (1917 y) tashkil etila boshlangan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, hozirgi kunda G'arbiy Yevropada faoliyat ko'rsatayotgan elektron hisoblash mashinalarining 70% Amerika kompaniyalari tomonidan ishlab chiqarilgan.

IBM ning tashkiliy strukturasi mintaqaviylik tamoyili bo'yicha qurilgan. O'tgan asrning oxirgi 25 yilligi mobaynida korporatsiyaning 2 ta bir xil qismga aniq bo'linishida o'z ifodasini topdi: milliy (AQSH) va xalqaro (qolgan mamlakatlar, asosan Yaponiya, Germaniya, Italiya, Fransiya va Buyuk Britaniya).

IBM ning har bir mamlakatdagi filiallariga yuqori darajadagi mustaqillikni berishi muhim ahamiyatga egadir. Odatda, har bir filialning rahbariyati Kengash tomonidan boshqariladi. Ushbu Kengash deyarli to'laligicha filial joylashgan mamlakatning fuqarolaridan tashkil topadi. Shuningdek, bitta AQSH fuqarosi bo'lgan direktorni o'z ichiga oladi. Biroq, filiallarning mustaqilligiga qaramasdan, IBM ning madaniyati shunchalik kuchliki, buni butun dunyo bo'ylab joylashgan kompaniyaning zavod va idoralarining bir-biriga o'xshashligida ko'rish mumkin.

Xorijda IBM ning ishlab chiqarishini tashkil etishda jug'rofiylik tamoyili asos bo'lib xizmat qiladi. "IBM world trade" ning Nyu-Yorkda joylashgan shtab kvartirasi o'zining asosiy funksiyalarini Parijda joylashgan xalqaro boshqarish

komandasiga bergan. Korporatsiyada mintaqaviy bo‘linmalar tashkil etilgan bo‘lib, ularning biri Yevropa, Yaqin Sharq va Afrika uchun bo‘lsa, boshqasi Osiyo, Tinch okeani mintaqasi va Janubiy Amerika uchundir. Alohida mamlakatlarda ularga bo‘ysunadigan sho‘ba korxonalari (masalan, “IBM Doychland”, “IBM Italiya”, “IBM Djapen”, “IBM Frans”, “IBM Yunayted Kingdom”) mustaqil yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lishib qonun nuqtai-nazaridan mahalliy firmalar hisoblanishadi.

Ularning deyarli 100% kapitali AQSH dagi bosh kompaniyaga tegishli.

Rahbarlik tamoyillari nuqtai-nazaridan 60-70-yillarda IBM ni boshqargan aka uka kichkina Tom Vatson va Dik Vatsonlar “Djeneral motors”ning 20-yillardagi tajribasini takrorlashga qaror qilishdi. Qachonlardir Alfred Sloun o‘z firmasi avtomobillarini ishlab chiqarishni “Byuik”, “SHevrole”, “Oldsmobil”, “Pontiak”, “Kadillak” va boshqa shu kabi mustaqil kompaniyalar o‘rtasida taqsimlagan edi. Ular bir-birlari bilan bir qator qism va agregatlarni ishlab chiqarishda hamkorlik qilishardi, ularda umumiy ilmiy-tadqiqot va konstruktorlik bo‘linmalari va umumiy xizmat ko‘rsatish tizimi mavjud edi. Shuning bilan birga ular bozorda o‘zaro raqobatlashishar va boshqa raqobatchilar bilan mustaqil ravishda kurash olib borishardi.

80-yillarda IBM mahsulot ishlab chiqarish va unga xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish maqsadida bir qator tashkiliy innovatsiyalarni amalga oshira boshladi. Konsern tarkibida o‘zgarishlarni tez amalga oshirish uchun modullilik tamoyilidan foydalanildi. Yirik elektron hisoblash mashinalari, shaxsiy kompyuterlar, axborot saqlash vositalari, idora texnikasi, aloqa tizimlari va boshqa shu kabilarni ishlab chiqarish zavodlari, jug‘rofiylik tamoyili bo‘yicha bo‘linib joylashgan savdo tashkilotlari va ma‘muriy muassasalar firmani tashkil etgan asosiy bloklar (modullar) sifatida namoyon bo‘ldi. Ushbu bloklardan har biri o‘zining aniq muammosini hal etishga ixtisoslashadi va tegishli sohadagi yuqori malakali mutaxassislarni birlashtiradi. Bu kabi modullarning bir qanchasi bo‘linmalarga birlashadi, bo‘linmalar bo‘lsa guruhlariga birlashadi. Bo‘linma va guruhlarining tarkibi korporatsiya tomonidan hal etiladigan vazifalarning xarakteriga bog‘liq ravishda o‘zgaradi.

IBM uchun yangi bo'lgan bozorni (shaxsiy kompyuterlarni ishlab chiqarish) egallash uchun korporatsiya "Entri sistemz divijn" deb nomlangan loyihaviy (maqsadli) bo'linmani tashkil etdi. Menejerlar va yuqori toifali mutaxassislarining unchalik darajada katta bo'lmagan guruhi o'zining moliyaviy mablag'lariga ega bo'ldi.

Savollar:

1. Kompaniya o'z faoliyatida boshqaruvning qanday tamoyillaridan foydalanishga asosiy e'tiborni qaratgan?
2. Kompaniya samaradorligini oshirishda tashkiliy-boshqaruv tuzilmasini qanday ko'rinishda yangilash mumkin?
3. Kompaniya faoliyatining samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi va ichki omillarni tasnifini keltiring.

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Innovatsiya bu – har qanday faoliyat sohasida kiritiluvchi moliyaviy mablag'lardir.
2. Innovatsion resurs bu – global tarmoqlarni birlashtiruvchi xalqaro birlashma.
3. Iqtisodiy o'sishning intensiv turi o'ziga xosligi shundaki, ishlab chiqarishni kengaytirishga o'sish omillarini sifat jihatidan takomillashtirishdir.
4. Ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishining dastlabki bosqichlarida iqtisodiy o'sish asosan ekstensiv asosda amalga oshiriladi. Ishlab chiqarishning mashina texnikasi va yuqori malakali kadrlar bilan to'yinishi borasida intensiv o'sish omillarining roli ortib boradi.
5. Intensiv iqtisodiy o'sishning ekstensiv o'sishdan keyin kelishi har safar ishlab chiqarishning texnologik usuli – ishlab chiqarish kuchlarini o'zaro bog'lash usuli va bu tarkibiy qismlarning sifat o'zgarishlari ortidan keladi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Innovatsiya bu-

- A. Tahliliy, tegishli qaror qabul qilinishi jarayoni orqali o'tgan natija
- B. Joriy qilingan yangilik
- C. Amalga oshadigan, ro'yobga chiqadigan yangilik
- D. G'oya-joriy qilish-natija

2. Yangilikning tashkiliy variantlari

- A. Ijtimoiy muassasining tashkiliy tuzilmasi, maxsus maqsadli tuzilmani shakllantirish, aralash yoki tashkiliy tuzilma
- B. Yangilikni o'zlashtirish uchun qo'shimcha vakolat olgan bo'g'ini yoki bog'lanmasi
- C. Tuzilma belgilangan davrda innovatsion g'oyasining moddiylashuvini ta'minlashga xizmat qiladi
- D. Mavjud va maqsadli tuzilmalar elementlarini birlashuvi

3. Resurslar ta'minoti, bu:

- A. Ta'minot, yangilik
- B. Moddiy resurslar
- C. Axborot, moddiy, inson, moliyaviy va vaqt kabi resurslar
- D. Vaqt resurs tarzida

4. Innovatsiya faoliyati, bu:

- A. Yakunlanmagan ishlanmalarni nihoyasiga yetkazish jarayoni
- B. Ilmiy hajmdor mahsulotlarni ishlab chiqarishni takomillashtirish, yangi yoki amaliyotda qo'llanib kelayotgan jarayon
- C. Yakunlanmagan ilmiy tadqiqotlar natijalarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda o'zlashtirishga yo'naltirilgan jarayon
- D. Fan va texnikani rivojlantirish uchun g'oyalarni tadbiq qilish jarayoni

5. Innovatsion loyiha:

- A. Muddatda yangi tur ilmiy hajmdor mahsulotlarni ishlab chiqarishni tashkillashtirishni yoki mavjud texnologik jarayonni takomillashtirish uchun zarur bo'lgan hujjatlar to'plami
- B. Aniq muddatda amalga oshiriladigan to'plam rejasi

C. Kelajakda mahalliy sharoitlarga moslashgan ishlab chiqarish barcha bosqichlarida qo‘l keladigan fundamental tadqiqot

D. Yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishda qo‘llash uchun yaratilgan to‘plam

6. Innovatsion faoliyatda olib kelish strategiyasi nimani bildiradi?

A. Mahalliy sharoitga moslashgan tashqi bozorda ehtiyoj sezilayotgani mahsulotlarni yaratilishi

B. Iqtisodiyotda samarasini ko‘rsatayotgan texnologiyalarni sotib olinishi

C. Ishlab chiqarish jarayonlarining barcha bosqichlarini qamrab olgan, fundamental tadqiqotlardan to‘ ishlab chiqarishgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga olgan xuddi shunday texnologiyani yaratilishini

D. Mahalliy sharoitga moslashgan tashqi bozorda ehtiyoj sezilayotgan mahsulotlarni yaratilishi, iqtisodiyotda samarasini ko‘rsatgan texnologiyalarni sotib olinishi

7. Innovatsion chetlash strategiyasi yo‘nalishlari

A. Tugatish, ortiqchalikni yo‘qotish, kamaytirish va qayta moslashtirish

B. So‘nish, davolash, yo‘qotish

C. O‘sib borish, kamaytirish, texnikaga yo‘naltirilganlik

D. Muqobil va nomuqobil

8. Innovatsion siyosat

A. Strategiya demakdir

B. Taktika demakdir

C. Boshqaruv tizimini o‘zgartirish demakdir

D. Tadbirlar, qoidalar va tashkiliy kontseptsianing umumiy yig‘indisi hisoblanadi

9 Innovatsion nazariyaning nomoyondasi kim?

A. Amerikalik muxandis F.Teylor

B. Amerikalik iqtidodchi T.Emerson

C. Amerikalik olim M.Porter

D. Rus olim R.A.Fatxuddinov

10. Loyiha tiplari va turlari:

A. Ijtimoiy, iqtisodiy

B. Tashkiliy

C. Innovatsion(texnologik), investitsion

D. Ijtimoiy, iqtisodiy, tashkiliy, innovatsion investitsion

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Texnologik innovatsiyalar mohiyati nimada?
2. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi qaysi omillarga bog'liq?
3. Mamlakat iqtisodiy rivojlanishining innovatsion omillari nimalardan iborat?
4. Rivojlanish nazariyasining neoklassik variantida qaysi omillarga asosiy urg'u berilgan?
5. Y.Shumpeterning iqtisodiy o'sish nazariyasida tadbirkor-innovator qanday shaxs sifatida tavsiflanadi?

15-AMALIY MASHG‘ULOT
MAVZU: INSTITUTLAR RIVOJLANISH EVOLYUTSIYASI
ASOSIY KO‘RILADIGAN MASALALAR:

1. Institutsional o‘zgarishlar nazariyasining asosiy qoidalari
2. Institutlar rivojlanishining avvalgi harakat yo‘nalishiga bog‘liqligi
3. Institutlar o‘zgarishini mafkura nazariyasi asosida izohlash

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Mafkura – bu insonlarning bir-biriga va atrofdagi olamga bo‘lgan munosabatlarini anglab yetish va baholashning asosida yotuvchi tizimli tartibga solingan qarashlar yig‘indisi.

O‘zgarishning sababi – bu institutlar o‘rtasida turli tarixiy davrlarda yuzaga kelgan va turli madaniy ildizlarga ega bo‘lgan nizolar bo‘lishi mumkin.

Nisbiy narxlardagi o‘zgarishlar (ya’ni narxlar nisbatidagi o‘zgarishlar) texnik taraqqiyot, demografik vaziyat, sotish bozorlarining ochilishi\yopilishi tufayli ishlab chiqarish omillarining narxlari (mehnat va kapital, yer va mehnat, yer va kapital narxlarining) yoki yakuniy mahsulot narxlari bilan resurs narxlari o‘rtasidagi nisbat o‘zgaradi. Bunday o‘zgarishlar natijasida iqtisodiy agentlar tashkiliy va institutsional o‘zaro hamkorlikning amaldagi shakllarini ularning samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqishadi.

Mafkuraviy qarashlardagi o‘zgarishlar - amaliy tajriba bilan avvalgi mafkura o‘rtasidagi nomuvofiqlik mafkuraviy qarashlarning o‘zgarishiga olib keladi.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Quyida sanab o‘tilgan tuzilmalardan qaysilarini tashkilot sifatida tasniflash mumkinligini ko‘rsating:

- a) talabalar guruhi;
- b) oliy o‘quv yurti;
- v) yo‘l harakati qoidalari;
- d) Markaziy bank;

Javob: b), d), ta'rifiga ko'ra, tashkilotlar – bu ularda hukmini o'tkazish munosabatlari elementi ishtirok etadigan va insonlarning cheklangan doirasi ichidagi o'zaro hamkorlikni tartibga soluvchi tuzilmalardir. Talabalar guruhida, o'zaro hamkorliklarning lokal xususiyatiga qaramasdan, hukmini o'tkazish munosabatlari mavjud emas. Yo'l harakati qoidalari esa, agar ular bajarilmasa, ancha qattiq normalar va me'yorlarni qo'llaydi.

3–misol. “Gulzor” shahrida yangi oliy o'quv yurti paydo bo'ldi. Mintaqaviy mehnat bozorining OO'Yu tayyorlashni nazarda tutayotgan kadrlarga bo'lgan yuqori darajadagi ehtiyojini, shuningdek, mintaqaviy hokimiyatlarning va qator xalqaro tashkilotlarning qo'llab-quvvatlashini hisobga olgan holda, unga qabul va mutaxassisliklar nomenklaturasi har yili ortib boradi. Siz yangi OO'Yuda talabalarning asosiy qismi bepul o'qishini hisobga olib, uning rektoriga qanaqa tashkiliy tuzilmani taklif qilgan bo'lardingiz?

- a) keng erkinlikka ega bo'lgan, shu jumladan moliyaviy masalalarda mustaqil bo'lgan fakultetlarga bo'linish;
- b) moliyaviy mustaqillikka ega bo'lmagan fakultetlarga bo'linish;
- v) fakultetlarni tashkil etmagan holda: barcha muhim joriy va istiqbolli masalalarni rektorat hal etadi;
- d) turli darajadagi erkinliklarga ega bo'lgan fakultetlarga bo'linish.

Javob: b), o'qituvchilar va talabalar sonining jadal ortishi bevosita nazoratni samarasiz qiladi (v) variant). Xolding tuzilmasining tashkil etilishi (a) variant) fakultetlarning moliyaviy manfaatlari bilan bog'liq nizolarni keltirib chiqarishi mumkin, tijorat ta'lim muassasasida bunga yo'l qo'ymagan ma'qul. Fakultetlar o'rtasidagi nizo ularning maqomi har xil qilib belgilanganda ham kelib chiqadi (g) variant). Shuning uchun multidivizional tuzilma varianti optimal ko'rinmoqda.

KEYS

Shartnoma tuzilgunga qadar opportunistik xatti-harakat ehtimoli

Toshkent shahrida bugungi kunda 180 taga yaqin stomatologiya klinikalari va xonalari ishlab turibdi. Tish shifokorining xizmatlariga bo'lgan talab barqarorligicha qolmoqda. Boshqa kasalliklarga ko'nishga tayyor bo'lgan insonlar

tish og‘rig‘iga uzoq vaqt dosh berolmaydi. Sug‘urtalovchilar tibbiy bozorning bunday sig‘imli segmentini shunchaki e‘tibordan chetda qoldirolmaydi.

Bozorda sug‘urta “stomatologiyasi”ning ikkita turi taqdim etilgan. Ko‘pincha tish shifokorlik muolajalari an‘anaviy ixtiyoriy tibbiy sug‘urta (ITS) dasturlari doirasida qoplanadi. Mazkur holatda tishlarni davolash xizmatlari ko‘p tarmoqli davolash korxonalarida oilaviy shifoxonalar yordami bilan birgalikda taklif etiladi.

Lekin vaqt o‘tishi bilan mijozlarni bevosita stomatologiya klinikalariga biriktirishni nazarda tutuvchi ixtisoslashgan dasturlar paydo bo‘la boshladi. Albatta, bozor operatorlari hozircha bunday mahsulotlarning sug‘urta qildiruvchilar o‘rtasida ommaviyligiga shubha qilmagan holda, ularga nisbatan sergaklik bilan munosabatda bo‘lishmoqda. Bacha chakana ITSga xos bo‘lgan polis egalarining o‘z xaridining xarajatlarini qoplashga intilishi «stomatologiyada» juda tez-tez namoyon bo‘ladi. Rentabellikni saqlab turish uchun sug‘urtalovchilar zarar ko‘rish tavakkulchiligini «klinikalarga biriktirilgan ko‘p sonli sug‘urtalangan xizmatlar va ushbu sug‘urta dasturlariga muvofiq ko‘rsatiladigan xizmatlarning qat‘iy ro‘yxati» bilan tartibga soladi.

Yordam hajmiga ko‘ra «tish» mahsulotlarining butun assortimentini shartli ravishda uchta toifaga bo‘lish mumkin: ekonom-sinf, biznes-sinf va eksklyuziv-sinf.

Quyi narx toifasida (75 doll.) bemorlarga standart muolajalar ko‘rsatiladi. Xizmatlar doirasi bo‘yicha qimmat bo‘lmagan dasturlar bir yilda ko‘pi bilan uchto‘rtta tishni davolash imkonini bergan holda yordam hajmi bo‘yicha cheklovlarni o‘zida mujassam etgan. Biznes-sinf mahsulotlari (150 doll.) stomatologiya sohasida kengroq ko‘lamli vazifalarni hal etishga qodir. Ularda xizmatlar hajmi ham, ro‘yxati ham kengaytirilgan. Dasturning maxsusligi unga stomatologiya yordamining eng qimmatbaho turlari kiritilishi bilan belgilanadi. Albatta, barcha ITS-dasturlar (eng arzonlaridan tortib eng qimmatlarigacha) maslahat va tashxis xizmatlarini, shuningdek, stomatologiyada juda muhim bo‘lgan og‘riqsizlantirishni o‘z ichiga oladi.

Savollar:

1. Opportunistik xatti-harakatning bunday turi qanday nomlanadi?
2. Taraflardan qaysisi o'zini opportunistik tutishi mumkin?

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR**TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?**

1. Tashkiliy-huquqiy shaklga xos bo'lgan huquqlar taqsimoti O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksining "Yuridik shaxslar" deb nomlanuvchi 4 bobida qayd etilgan me'yorlar bilan belgilanadi.
2. Tashkiliy-huquqiy shakl nafaqat firmaning tashkiliy tuzilishi haqidagi, balki shartnomani amalga oshirish jarayonidagi ehtimoliy xatti-harakati haqidagi axborotni ham o'zida mujassam etadi.
3. Tezkor boshqarish huquqiga asoslangan unitar korxona shakli mulkdor – davlat yoki mahalliy hokimiyat organlari tomonidan uning majburiyatlari yuzasidan o'z mulki bilan subsidiar javobgarlikka ega bo'lishini nazarda tutadi.
4. Korporativ mulk xususiy mulk bilan tengdir.
5. Mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin.

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Institutlar rivojlanishining evolyutsion variantining mohiyati nimadan iborat?
2. Institutlarni evolyutsion o'zgarishida nimalar sabab bo'ladi?
3. Institutlar o'zgarishini avvalgi xarakatlar yo'nalishlariga bog'liqligi nimalarga asoslanadi?
4. Mafkura tushunchasiga ta'rif bering.
5. Institutlar o'zgarishida mafkura qanday rol o'ynaydi?

16-AMALIY MASHG'ULOT
MAVZU: RASMIY INSTITUTLARNI IMPORT QILISH
ASOSIY KO'RILADIGAN MASALALAR:

1. Institutlar rivojlanishining inqilobiy varianti
2. Institutlarning kongruentligi
3. O'zbekiston iqtisodiyotini institutsional rivojlantirish yo'nalishlari

MAVZUGA DOIR TAYANCH IBORALAR

Institutlarning kongruentligi institutlar umumiy rivojlanish tendentsiyalarining yaqinligi.

Institutlar konvergentsiyasi turlari:

1) **ijobiy** samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi;

2) **salbiy** samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi;

3) **evolyutsion** (Y.Shumpeter, J.Gelbreyt) dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi;

4) **statik** (F.Peru) rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi;

5) **gibrid** (Ya.Tinbergen) rasmiy va norasmiy normalarning o'zaro ta'sirini o'zida namoyon etadi, buning natijasida institutsional rivojlanishning rasmiy va norasmiy normalar rivojlanishining harakat yo'nalishiga mos kelmaydigan yangi yakuniy harakat yo'nalishi paydo bo'ladi.

MAVZUGA DOIR AMALIY MISOLLAR VA KEYS:

1–misol. Faraz qilaylik, Siz – shaharning turli qismlarida do'konlar tarmog'ining egasisiz. Ularda ishlash uchun Siz, asosan qishloq joylaridan, sotuvchilarni yollaysiz, bunda mehnat bozorida ularning muqobil ish haqi past. Sotuvchilarni tovar aylanmasini oshirishga motivatsiyalashni qanday qilib amalga oshirgan ma'qul – kioskalar egasi sifatida Sizning manfaatlaringiz aynan ana shundan iborat?

- a) sotuvchilarning halolligini nazorat qilish maqsadida savdo nuqtalariga tez-tez borib turish;
- b) sotuvchilarning mehnat haqini savdo tushumi bilan bog'lash;
- v) do'konlarni sotuvchilarga ijaraga berish;
- d) faqat eng katta tovar aylanmasini ta'minlagan sotuvchilarni mukofotlash;

Javob: d), sotuvchilar uchun rag'batlantirishning optimal sxemasini tanlashda quyidagi omillarni hisobga olish lozim. Birinchidan, savdo nuqtalarining jug'rofiy tarqoqligi tufayli bevosita nazorat qilish xarajatlari katta bo'ladi. Ikkinchidan, oilali ayollarning tavakkalchilikka moyilligi darajasi ancha past, deb faraz qilish maqsadga muvofiq, bu esa Sizga "agentlar"ning tavakkalchilikka yuqori darajada moyilligini nazarda tutuvchi sxemalarni (b), v) va d)) tanlash imkonini bermaydi.

2–misol. Qanaqa transaksiya xarajatlari iqtisodiyotda kelishuvlar nazariyasi nuqtai nazaridan o'ta katta?

- a) axborotni qidirish;
- b) monitoring va opportunizmning oldini olish;
- v) o'lchash;
- d) shartnoma tuzish.

Javob: a) va b), kelishuvlar nazariyasi transaksiya xarajatlari o'sishining asosiy omili sifatida iqtisodiy muhitning bir xil emasligiga e'tiborni qaratadi. Iqtisodiyotda kelishuvlar nisbati o'ta beqaror, bu iqtisodiy agentlarga umumiy qabul qilingan "o'yinlar qoidalari" asosida harakat qilishga halaqit beradi. Bunday sharoitda axborotni qidirish xarajatlari (axborotning yakuniy manbai mavjud emas) va monitoring xarajatlari o'ta yuqori, chunki axborotning asimmetrikligi va umumiy qabul qilingan "o'yinlar qoidalari"ning mavjud emasligi opportunistik xatti-harakat uchun zamin hozirlaydi.

3–misol. Biznesni tashkil etish aktsiyadorlik shaklining mutlaq afzalligi To'g'risidagi fikr to'g'rimi?

- a) ha;
- b) yo'q.

Javob: b), biznesni tashkil etish u yoki bu shaklining afzalligi hamma vaqt nisbiy bo'lib, biznesning tavsiflariga va taqqoslash mezonlariga, masalan, boshqa tashkiliy muqobil variantlar doirasida transaktsiya xarajatlarining miqdoriga bog'liq.

KEYS

Bozor iqtisodiyotida institutlarni import qilishda davlatning maqsadi

Bozor iqtisodiyotida davlatning oliy maqsadlari bo'lib iqtisodiy rivojlanish va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish hisoblanadi.

Boshqa maqsadlar aynan ushbu ikki maqsaddan kelib chiqadi.

Davlat iqtisodiyotni tartibga solar ekan birinchidan:

- YaIMni o'stirish;
- ishsizlikni minimallashtirish;
- barqaror baholar darajasini ta'minlash;
- tashqi iqtisodiy muvozanatni, ya'ni to'lov balansining ijobiy (musbat) qoldig'ini ta'minlash maqsadlarini ko'zda tutadi.

Ikkinchi tartibdagi maqsadlarga foydani ko'paytirish uchun qulay qonunchilik bazasini yaratish va raqobatni keng yoydirish, ishlab chiqarishga innovatsiyalarni joriy qilish, iqtisodiyotning davriy tebranishlari darajasini kamaytirish, atrof muhitning qoniqarli holatini ta'minlab turish, aholini ijtimoiy himoya qilish kabilar kiradi.

Savollar:

Quyidagi savollarga javob bergan holda, hozirgi zamon iqtisodiyotida davlatning asosiy funktsiyasi bo'lib ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning huquqiy bazasini yaratish borasidagi xatti-harakatiga misol keltiring.

- global muammolarni hal etishdagi chora-tadbirlar borasidagi xatti harakatiga;
- xalqaro miqyosdagi chora-tadbirlar borasidagi xatti-harakatiga;
- yangi institutlar faoliyatini shakllantirish borasidagi xatti-harakatiga;

- inson kapitalini shakllantirish chora-tadbirlar borasidagi xatti-harakatiga.

QUYIDA KELITIRILGAN FIKRLAR

TO'G'RIMI YOKI NOTO'G'RIMI?

1. Muayyan tashkilot holatini tekshirish va muayyan amaliy tashkiliy muammolarni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishda institutsional yondashuv bilan bir qatorda, transaksiya xarajatlari nazariyasi, kelishuvlar nazariyasi va mulkchilik huquqlari nazariyasini ham bemalol amaliy qo'llash mumkin.
2. Turli shartnomalarda va tashkiliy matnlarda yuzaga keladigan transaktsiya xarajatlarini taqqoslash ularning miqdorini ekspertiza yo'li bilan baholash orqali chegaralash imkonini beradi.
3. Har qanday tashkilot, hatto foyda ko'rmay ishlayotgan korxona ham, o'zining daromadlarini xarajatlarga muvofiqlashtirishi va o'zining moliyaviy majburiyatlarini bajarishi zarur (bozor kelishuvining unsurlari).
4. Har qanday tashkilotni boshqarishda mehnatni ilmiy tashkil qilish va o'z navbatida, industrial kelishuv unsurlaridan foydalaniladi.
5. Tashkilot ichida o'zining alohida madaniyati, eskilik to'plamining shakllanishi uning faoliyatida an'anaviy kelishuvlar unsurlarining paydo bo'lganligidan dalolat beradi.

MAVZUGA DOIR TESTLAR:

1. Ijobiy institutlar konvergentsiyasi - bu

- A. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- B. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- C. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi
- D. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi

2. Salbiy institutlar konvergentsiyasi - bu

- A. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi

- B. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- C. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi
- D. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi

3. Evolyutsion institutlar konvergensiyasi - bu

- A. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi
- B. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- C. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- D. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi

4. Statik institutlar konvergensiyasi - bu

- A. Rasmiy va norasmiy normalar bir-birini to'ldirishini nazarda tutadi
- B. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- C. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- D. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi

5. Gibril institutlar konvergensiyasi - bu

- A. Rasmiy va norasmiy normalarning o'zaro ta'sirini o'zida namoyon etadi
- B. Samarali, jamiyat uchun optimal bo'lgan institutlarning shakllanishiga olib keladi
- C. Samarasiz institutlarning tashkil etilishiga yordam beradi
- D. Dinamik jarayon sifatida normalarning yaqinlashishini tahlil qiladi

MAVZUGA DOIR MUHOKAMA UCHUN SAVOLLAR:

1. Institutlar o'zgarishi inqilobiy varianti nima?
2. O'zbekistonda institutlar o'zgarishini tavsiflab bering.
3. Jamiyatda yo'qolib ketgan institutlarni tiklashga misollar keltiring.
4. Davlatlar o'rtasida institutlarni bir xillashtirish qanday samara beradi.
5. Institutlar kongruentligi nimani bildiradi?
6. O'zbekiston iqtisodiyoti institutlarini takomillashtirish zaruriyati nimalarga bog'liq?

TO‘G‘RI VA NOTO‘G‘RI FIKRLAR JAVOBI

To‘g‘ri/ noto‘g‘ri	1	2	3	4	5
1-Mavzu	N	N	T	N	T
2-Mavzu	N	N	T	T	T
3-Mavzu	T	T	N	N	N
4-Mavzu	T	T	T	N	T
5-Mavzu	N	T	N	T	T
6-Mavzu	T	T	T	T	N
7-Mavzu	T	T	T	T	T
8-Mavzu	N	N	N	N	T
9-Mavzu	T	T	N	T	T
10-Mavzu	T	T	T	T	T
11-Mavzu	T	N	T	N	N
12-Mavzu	T	T	T	T	T
13-Mavzu	T	T	N	N	T
14-Mavzu	T	T	T	T	N
15-Mavzu	T	T	T	N	N
16-Mavzu	T	T	T	T	T

TEST SAVOLLARIGA JAVOBLAR

Javoblar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-Mavzu	A	A	A	A	A	A	V	A	A	V
2-Mavzu	A	V	V	A	D	D	V	D	D	V
3-Mavzu	V	V	A	A	A	D	A	A	B	B
4-Mavzu	A	V	A	A	V					
5-Mavzu	C	A	A							
6-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
7-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
8-Mavzu	A	A	A	A	C					
9-Mavzu	V	V	A	A	V					
10-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
11-Mavzu	A	A	A	A	A	V	A	V	C	A
12-Mavzu	A	A	A	A	V	C	D	D	A	A
13-Mavzu	A	A	A	A	A	V	C	D	A	A
14-Mavzu	A	V	C	A	V	A	A	A	A	S
15-Mavzu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
16-Mavzu	A	A	V	C	D					

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. Berkinov B.B. Institutsional iqtisodiyot/Innovatsion rivojlanish nashriyot manbaa uyi 2021 yil.
2. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. – T.: “Ma'naviyat”, 2006.
3. Беркинов Б.Б. Институционал иқтисодиёт: Дарслик. 3-нашр, қайта ишланган. – Т.: Иқтисодиёт, 2018. – 226 б.
4. Институциональная экономика: учебник/ Е.А. Бренделева. — Москва КНОРУС, 2017. — 344 с.
5. Институциональная экономика: Учебник для бакалавров/ Под ред. докт. экон. наук, проф., засл. деят. науки РФ И.К. Ларионова: Дашков и К; Москва; 2017. - 155 с.
6. Институциональная экономика: Учебное пособие/ Малкина М.Ю., Логинова Т.П., Лядова Е.В. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2015. – 258 с.
7. Институциональная экономика: учебное пособие/ Марина Игоревна Одинцова М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. С.-294 с.
8. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti. Darslik. – T: TDIU, 2012, 246 b.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: “O'zbekiston”, 2018.
3. Nabiev E., Qayumov A. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyati. -T., 2013, -23b.
4. Х.Абулкасимов. Приоритетq реформирования и модернизации экономики Республики Узбекистан. Т.: Молия, 2010 – 84 С.
5. Рубин Ю.Б. Конкуренция: Упорядоченное взаимодействие в профессиональном бизнесе. – М.: Маркет ДС, 2010. – 464 с.

6. Горбунов А. Национальная конкурентоспособность. – М.: «Анкил», 2010. – 256 с.
7. Qobilov Sh. R. Iqtisodiyot nazariyasi:Darslik. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013. 158 b.
8. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями/ Под. ред. Б.З. Мильнера. – ИНФРА-М, 2010. – 624 с.
9. Пушкарев Б.С. Государство и экономика. Введение для неэкономистов. М.: Посев, 2010. – 104с.
10. Национальная экономика. Учебник. Под общей редакцией Р.Н.Нуреева. Москва.: Инфра- М, 2010. – 655стр
11. Вечканов Т.С., Вечканова Г.Р. Макроекономика. Учебник. : Питер, 2010.– 288стр
12. Гончаренко Л.П, Арутюнов Ю.А. Инновационная политика. Учебник. – М.: КНОРУС, 2009.

Internet saytlari

1. www.lex.uz. O‘zbekiston Respublikasi elektron qonun hujjatlari to‘plami.
2. www.uza.uz. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Axborot Agentligining rasmiy veb - sayti.
3. www.mineconomy.uz. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanot vazirligining rasmiy veb - sayti.
4. www.cbu.uz. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb - sayti.
5. www.stat.uz. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy veb - sayti.